

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İsmayılova Ayşən Mayıl qızı

“Tədiyyə balansı və onun tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri

Elmi rəhbər:
i.e.d, prof. İ.A.Kərimov

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n., dos. Məmmədov Müzəffər

Kafedra müdiri **i.e.d, prof. İ.A.Kərimov**

BAKİ – 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. TƏDİYYƏ BALANSININ ÖYRƏNİLMƏSİNİN ELMİ – NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	5
1.1 Tədiyyə balansı və müasir dövrdə onun tərtib olunmasının xüsusiyyətləri.....	5
1.2 Tədiyyə balansının tədqiq olunması və öyrənilməsinə dair nəzəri konsepsiyalar və yanaşmalar.....	12
1.3 Tədiyyə balansı tədqiqatının metodoloji tətbiqində beynəlxalq təcrübə.....	28
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏDİYYƏ BALANSININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	33
2.1 Azərbaycanın tədiyyə balansının strukturu və onun təhlili.....	33
2.2 Azərbaycanın tədiyyə balansının qiymətləndirilməsi.....	38
2.3 Azərbaycanın xarici ticarət balansı tədiyyə balansının mühüm tərkibi kimi.....	45
III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN TƏDİYYƏ BALANSININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİ	52
3.1 Tədiyyə balansının tənzimlənməsində qeyri – neft sektorunun ixrac potensialından istifadə	52
3.2 Dövlətin qəbul etdiyi iqtisadi inkişaf proqramlarının tədiyyə balansının tənzimlənməsində rolu.....	58
Nəticə və təkliflər.....	63
Ədəbiyyat.....	67

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Tədiyyə balansı ölkənin rezidentləri və qeyri rezidentləri arasında baş verən əməliyyatların nəticəsi kimi statistik göstəricilərdən ibarətdir. Bu da ölkənin müəyyən bir tarix ərzində xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini, idxal və ixrac əməliyyatlarını xarakterizə edir. Ölkənin dövrün sonunda inkişaf səviyyəsini, xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini və ixrac idxal əməliyyatlarının vəziyyətini məhz tədiyyə balansı vasitəsilə müəyyən etmək mümkündür. Ölkədə baş verən bütün əməliyyatlar tədiyyə balansının dəyişməsinə təsir göstərir. Ölkənin inkişaf etməsi üçün tədiyyə balansının müsbət saldo ilə nəticələnməsi şərtidir. Dövr ərzində ölkədə baş verən iqtisadi əməliyyatların nəticəsi tədiyyə balansında əks olunduğu üçün tədiyyə balansının strukturunun təkmilləşdirilməsi, digər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən istifadə etmək vacib ünsürlərdən biridir.

Tədiyyə balansı - ölkənin digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən statistik göstəricilər sistemidir, yəni ölkənin rezidentləri və qeyri - rezidentləri arasında iqtisadi əməliyyatların nəticələrini xarakterizə edən göstəricilərdən ibarətdir. Ölkəyə daxil olan ödənişlər tədiyyə balansının kreditində əks olunur. Ödənişlər isə həm pul vəsaitləri şəklində, həm də investisiya şəklində ola bilər. Ölkəyə daxil olan ödənişlərə məhsul və xidmətlərin satışından əldə edilən gəlirlər, xarici ölkələrdən alınmış borclar, həmçinin ölkəyə yatırılan investisiyaları aid etmək olar. Ölkədən gedən ödənişlər, yəni xarici ölkələrə edilən ödənişlər isə tədiyyə balansının debetində əks olunur.

Tədiyyə balansının əsas struktur bölmələrindən biri cari əməliyyatlar balansıdır. Ölkənin iqtisadi əməliyyatları içərisində ən mühüm olan əməliyyatları məhz bu hesabda qeydə alınır. Ən mühüm iqtisadi əməliyyatlar dedikdə, yəni idxal və ixrac olunan məhsulların qeydiyyatı nəzərdə tutulur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi məhsul və xidmətlərin ixracı kredit əməliyyatlarına, idxalı isə debet əməliyyatlarına aiddir. İxrac və idxal əməliyyatları arasındakı fərq isə cari əməliyyatlar balansı deyilir.

Tədiyyə balansını formalaşdıran digər əsas struktur bölmələrdən biri isə kapital hesabıdır. Kapital hesabı kapital transferlərində xarici əməliyyatları ölçür və əldə olunmuş, istehsal olunmayan, qeyri – maliyyə aktividir. Misal olaraq, ticarət markaları, brend adları göstərmək olar. Maliyyə hesabı rezidentlər və qeyri – rezidentlər arasında maliyyə aktivləri və öhdəlikləri əməliyyatlarını qeydə alır. Bu onu göstərir ki, iqtisadiyyatın xarici əməliyyatları necə maliyyələşdirilir. Maliyyə hesabında əməliyyatlar funksiyalarına görə təsnifatlaşdırılır.

Digər əsas üsürlərdən biri isə ehtiyat aktivləridir. Ehtiyat aktivlər xarici aktivlərdir, hansı ki, iqtisadiyyatın valyuta mübadiləsini tənzimləməkdən ötrü mübadilə bazarlarına müdaxilə üçün dövlət tərəfindən idarə olunur.

Məqsəd və vəzifələri: Tədiyyə balansının tənzimlənməsi zamanı yaranan problemlərin aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi üçün yeni addımların atılmasının vacib olduğunu əsaslandırmaqdır. Həmçinin ölkədə müəyyən bir dövr ərzində baş verən iqtisadi əməliyyatların nəticəsini ümumiləşdirmək və bu nəticəyə əsasən növbəti il üçün strateji iqtisadi qərarlar vermək üçün tədiyyə balansının vacibliyini önə çıxarmaqdır.

Tədqiqatın obyekti: Ölkənin tədiyyə balansı, onun tərkib hissələri olan cari əməliyyatlar balansı, kapital ehtiyatları balansı, ehtiyat aktivlər və balanslaşdırıcı maddələr.

Tədqiqat metodları: Tədiyyə balansına nəzəri yanaşmalar və konsepsiyaların araşdırılması, beynəlxalq təcrübədən istifadədir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Dövlətin qəbul etdiyi proqramların tədiyyə balansının tənzimlənməsində rolu dəqiqləşdirilmişdir.
2. Tədiyyə balansının tənzimlənməsi problemərinin həll edilməsinin müasir üsulları araşdırılmışdır.

İşin praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Tədiyyə balansının strukturunun təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələr verilmişdir.

I FƏSİL. TƏDİYYƏ BALANSININ ÖYRƏNİLMƏSİNİN ELMİ – NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Tədiyyə balansı anlayışı və onun strukturu

Tədiyyə balansı - ölkənin digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən statistik göstəricilər sistemidir, yəni ölkənin rezidentləri və qeyri - rezidentləri arasında iqtisadi əməliyyatların nəticələrini xarakterizə edən göstəricilərdən ibarətdir. Tədiyyə balansının hazırlanması BVF-nun tövsiyələri nəzərə alınmaqla “Tədiyyə Balansı haqqında Təlimatlar”a əsasən hazırlanır. Tədiyyə balansı haqqında təlimatlar isə BMT tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu təlimatlara əsaslanan göstəricilər beynəlxalq xarakter daşıdığı üçün bütün dövlətlərin tədiyyə balansları arasında müqayisə etməyə şərait yaradır. Ümumiyyətlə, tədiyyə balansının strukturu 2 hissəyə ayrılır. Birincisi, horizontal struktur, digəri isə vertikal strukturdur. Bu tövsiyələrə uyğun olaraq tədiyyə balansının cari əməliyyatlar hesabı ilə kapital hesabı bir - birindən ayrılır. Bu hesabların nisbəti tədiyyə balansının horizontal strukturunu yaradır.

Tədiyyə balansı da mühasibat yazılışlarında olduğu kimi ikili yazılış prinsipinə əsaslanır, yəni burada da əməliyyatların bir hissəsi debet, digər hissəsi isə kredit hissədə əks olunur. Əməliyyatlar “müsbət” işarə ilə debet hissədə, “mənfi” işarə ilə kredit hissədə göstərilir. Bu işarələr hər bir mübadilənin mədaxil və məxaric tərəflərini göstərir. Tədiyyə balansında ixrac və idxal arasındakı fərqə tədiyyə balansının saldosu deyilir. Əgər ixrac idxaldan çox olarsa, yəni ölkəyə daxil olan valyuta ödənişləri və ya gəlirlər ölkənin xərclərindən çox olarsa bu zaman tədiyyə balansının saldosu müsbət olacaqdır, əksinə idxal ixracdan çox olarsa isə saldo mənfi olacaqdır.

Ölkəyə daxil olan ödənişlər tədiyyə balansının kreditində əks olunur. Ödənişlər isə həm pul vəsaitləri şəklində, həm də investisiya şəklində ola bilər. Ölkəyə daxil olan ödənişlərə məhsul və xidmətlərin satışından əldə edilən gəlirlər, xarici ölkələrdən alınmış borclar, həmçinin ölkəyə yatırılan investisiyaları aid etmək olar.

Ölkədən gedən ödənişlər, yəni xarici ölkələrə edilən ödənişlər isə tədiyyə balansının debetində əks olunur. Bura isə məhsul və xidmətlərin idxalı nəticəsində ölkədən çıxan pul vəsaitləri, digər ölkələrə verilmiş borclar, xarici ölkələrə kapital qoyuluşu daxildir. Kredit və debet hissələrin nisbəti isə tədiyyə balansının vertikal strukturunu yaradır.

Tədiyyə balansı, ümumilikdə, tarazlıq vəziyyətində saxlanılır, ancaq müxtəlif amillər səbəbilə, məsələn, ölkədə qiymətlərin səviyyəsinin dəyişməsi, istehsalın səviyyəsi, idxal və ixracın səviyyəsinin dəyişməsi, ölkənin iqtisadi inkişaf göstəricisi və s. amillər tədiyyə balansında tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır. Bunun da nəticəsində tədiyyə balansında “Səhvlər və buraxılışlar” bölməsi yaradılmışdır ki, bütün bunlar orada qeyd olunur. Tədiyyə balansı illik olaraq hazırlanır. Lakin bəzi ölkələrdə bu rüblük olaraq da hazırlanır. Məsələn, ABŞ-da tədiyyə balansı 3 aylıq yəni rüblük hazırlanır. Həmçinin tədiyyə balansı ölkənin fiziki şəxsləri, firma və müəssisələri, orqanlarının digər ölkələrin subyektləri, firma və müəssisələri, orqanları arasında yaranan əməliyyatların nəticələrini əks etdirən sisteməlik bir yazılış sistemidir. Yəni xarici ölkədə yerləşən vətəndaşlarla aparılan əməliyyatlar nəzərdə tutulur. Xarici ölkədə yerləşən dedikdə, həmin ölkənin vətəndaşı olmaq vacib deyildir, hər hansı ölkənin firması və ya firmanın filialı olsa da xarici ölkədə əgər daima fəaliyyət göstərərsə, onlarla digər ölkələr arasındakı əməliyyatlar tədiyyə balansında öz əksini tapacaq.

Bəzən elə hallar olur ki, xaricdən ölkəyə və yaxud ölkədən xaricə iqtisadi əməliyyatlar nəticəsində tədiyyə axını meydana gəlir, lakin bu tədiyyə balansında qeyd olunsay da tədiyyə yaratmır. Buna misal olaraq, bir malın digər mal ilə əvəzləşdirilməsi, yəni klirinq və barter əməliyyatlarına əsaslanan ticarət, investisiya malı, texnologiya, menecment biliyi şəklində qarşılıqsız ödəmələri göstərmək olar.

Digər ölkələrlə yaranan bütün əməliyyatlar nominal tədiyyə yaradıb - yaratmamasından asılı olmayaraq debet və kredit əməliyyatlara bölünürlər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ölkəyə valyuta axını olarsa bu kredit əməliyyatlarda, ölkədən valyuta çıxışı olarsa isə debet əməliyyatlarda öz əksini tapır. Yəni ölkədə yerləşən

hər hansı bir qurumun firmanın xarici ölkədən bir alacağı varsa bu kreditdə əks olunur, məsələn, xarici turistin ixracat ölkəsində xərclədiyi pul, investisiya və maliyyə axınları kredit əməliyyatlara aiddir. Əksinə ölkənin digər ölkəyə verəcəyi varsa bu debetdə göstəriləcək. Buna da misal olaraq, yenə hər hansı ölkənin digər bir idxalat ölkəyə turist şəklində gedib orada xərclədiyi pul, qoyduğu kapital, maliyyə vəsaiti aiddir. Buradan göründüyü kimi, tədiyyə balansı mühasibatlığı əks etdirir, lakin bu beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilən və ölkənin illik və rüblük olan iqtisadi göstəricilərindən ibarətdir. Həmçinin mühasibat yazılışlarında da olduğu kimi tədiyyə balansında da kredit hissə debet hissəyə bərabər olmalıdır. Nəticədə tədiyyə balansı hər zaman tarazlıq vəziyyətində olur, lakin bu o demək deyildir ki, ölkədə qeyri tarazlıq halları müşahidə olunmur. Bunu müəyyən edə bilmək üçün tədiyyə balansı daxilində bəzi məlumatları bilmək zəruridir.

Tədiyyə balansının strukturu: Tədiyyə balansının strukturu əsas aşağıdakı qruplardan ibarətdir:

1. Cari əməliyyatlar hesabı;
2. Kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabı;
3. Ehtiyat aktivlər;
4. Balanslaşdırıcı maddələr.

Cari əməliyyatlar hesabı: Ölkənin iqtisadi əməliyyatları içərisində ən mühüm olan əməliyyatları məhz bu hesabda qeydə alınır. Ən mühüm iqtisadi əməliyyatlar dedikdə, yəni idxal və ixrac olunan məhsulların qeydiyyatı nəzərdə tutulur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi məhsul və xidmətlərin ixracı kredit əməliyyatlarına, idxalı isə debet əməliyyatlarına aiddir. İxrac və idxal əməliyyatları arasındakı fərqə isə cari əməliyyatlar balansı deyilir. Lakin bunu xarici ticarət balansı ilə qarışdırmaq olmaz. Ümumiyyətlə, xarici ticarət dedikdə, yalnız görünən maddələr, yəni əmtəə və malların ticarəti nəzərdə tutulur. Tədiyyə balansına isə bütün beynəlxalq iqtisadi tranzaksiyalar aiddir. Yəni, bura həm “görünən ticarət”, “görünməyən ticarət”, və dövlətin digər xarici dövlətlərə verdiyi hədiyyələr, ianələr, qarşılıqsız yardımlar daxildir. Qısaca olaraq, tədiyyə balansı daha geniş bir məhfumdur, ticarət balansı isə

tədiyyə balansının bir hissəsidir.

Ümumiyyətlə, cari əməliyyatlar hesabı 3 hissədən ibarətdir:

- Birinci hissəyə “görünən ticarət”, yəni əmtəələrin, malların ixracı və idxalı aid edilir.
- İkinci hissəyə xidmətlərin ixracı və idxalı aiddir, qısaqı beynəlxalq xidmətlər sahəsində ticarət daxildir. Buna “görünməyən ticarət” də deyilir. Cari əməliyyatlar hesabının bu alt qrupuna beynəlxalq bank və sığorta xidmətlərindən əldə olunan komisiyon gəlir, xarici turizm, xarici konsultasiya xidmətləri, lizinq ödəmələrindən əldə olunan gəlirlər, xarici investorların mənfəət və faiz gəlirləri daxildir.
- Üçüncü hissəyə isə cari transferlər aid edilir. Cari transferlərə qarşılıqsız yardımlar aiddir, belə ki, dövlətlərin biri - birlərinə göndərdikləri hədiyyələr, pul və yaxud əmtəə şəklində etdikləri kömək və yardımlar bu qrupa daxildir.

Ümumilikdə, bu hesabda qeyd edilən bütün debet və kredit əməliyyatların cəmi cari əməliyyatlar balansını əmələ gətirir. Cari əməliyyatlar balansında debet və kredit əməliyyatların cəmi biri – birlərinə bərabər olmadıqda saldo müsbət və ya mənfəi olur.

Cari hesab rezident və qeyri rezidentlər arasında əmtəə və xidmətlərin, ilkin və son gəlirlərin axınını ölçür.

Əmtəə və xidmətlər hesabı əmtəə və xidmətlərin xarici əməliyyatlarını qeydə alır. Əmtəələr hesabı mal ticarəti statistikasında göründüyü kimi əsasən idxal və ixracı əhatə edir, lakin əhatə dairəsinə və qiymətləndirilməsinə görə uyğunlaşdırılır. Misal üçün, əhatə dairəsinə görə əsas tənzimləmə tədiyyə balansı statistikasından sistemində mülkiyyət prinsipinin dəyişilməsinə uyğunlaşdırmaqdır. Buna uyğun olaraq, mülkiyyət prinsiplərində dəyişiklik olmadan istehsal üçün xaricə göndərilən mallar əmtəələr hesabında əhatə olunmur. Digər tərəfdən ticarətçi tərəfindən satılan mallar, baxmayaraq ki, cəlb edilən mallar heç vaxt iqtisadiyyata daxil olmayıb, bu mallar sahibkarın iqtisadiyyatının hansı ki, əmtəələrin mülkiyyətinin dəyişilməsi baş verib, əmtəələr hesabında qeydə alınır. Mülkiyyət dəyişikliyi olmadan istehsal üçün

xaricə göndərilən mallar iqtisadiyyatın əmtəələr hesabında əks olunmadıqda, digər bir istehsal iqtisadiyyatında istehsalçı tərəfindən bu əmtəələrdə göstərilən ticarət xidmətləri xidmətlər hesabında göstərilir. Digər xidmətlərə nəqliyyat, turizm, sığorta, müavinat xidmətləri, maliyyə xidmətləri daxil olmaqla bir sıra iqtisadi fəaliyyətlər aiddir.

İlkin gəlir hesabı qeyri rezidentlərdən işçi qüvvəsinin, maliyyə resurslarının və təbii resursların əldə edilməsi üçün xaricdə ödənilən və yaxud əldə edilən vəsaitləri göstərir. Tədiyyə balansının cari hesablarının alt qrupu olan ilkin gəlir anlayışları və konsepsiyaları ÜMM daxilində xarici ilkin gəlir anlayışı ilə demək olar ki, eynidir.

Əlavə gəlir hesabı rezidentlər və qeyri rezidentlər arasında cari transferləri qeydə alır. Cari transferlər o əməliyyatlardır ki, digər ölkələrə qısa müddət ərzində və ya dərhal istehlak olunan təbii və maliyyə resursları, əvəzində qarşılıqlı iqtisadi dəyərlər alınmadan yardım şəklində verilir. Buna misal olaraq, işçilərin pul köçürmələri, ianələr, rəsmi yardımlar və təqaüdlər daxildir. Cari transferlər birtərəfli xüsusiyyətə malikdirlər və birtərəfli əməliyyatlar üçün tədiyyə balansı hesabında balans hesabatıdır. Bu hesabda kredit hesab digər iqtisadiyyatlardan yuxarıda qeyd etdiyimiz təbii və maliyyə resurslarının alınması üçün balans hesabatına təsir edir. Əksinə, qeydə alınan debet hesab digər iqtisadiyyatlara yardım məqsədilə verilmiş təbii və maliyyə resurslarının balansıdır. İlkin gəlir və əlavə gəlir birlikdə ümumi milli gəlirə təsir edir və bu da öz növbəsində müəyyən müddət ərzində birbaşa olaraq iqtisadiyyatın istehlak modelinə təsir edir.

Kapital və maliyyə hesabatı - Kapital hesabı kapital transferlərində xarici əməliyyatları ölçür və əldə olunmuş, istehsal olunmayan, qeyri – maliyyə aktividir. Misal olaraq, ticarət markaları, brend adları göstərmək olar. Həmçinin digər nümunə kimi, kreditorlar tərəfindən borcların bağışlanması və sabit aktivlərin əldə edilməsi və ya istifadəsini cəlb edən nağd transferləri demək olar. Maliyyə hesabı rezidentlər və qeyri – rezidentlər arasında maliyyə aktivləri və öhdəlikləri əməliyyatlarını qeydə alır. Bu onu göstərir ki, iqtisadiyyatın xarici əməliyyatları necə maliyyələşdirilir. Maliyyə hesabında əməliyyatlar funksiyalarına görə təsnifatlaşdırılır.

1. Birbaşa investisiyalar;
2. Portfel investisiyalar;
3. Maliyyə törəmələri;
4. Digər investisiyalar;
5. Ehtiyat aktivlər.

- **Birbaşa investisiya** - xarici investisiyaya əsaslanır, hansı ki, hər hansı ölkənin sərmayədarı digər bir ölkədə yerləşmiş müəssisənin idarə edilməsində və nəzarətin həyata keçirilməsində keçərli səsə malik olur. Həmçinin investorun müəssisəyə investisiya etməkdə uzunmüddətli marağı olur. İqtisadi məqsədlər üçün, səhmlərin 10 % - i və ondan artığı xarici sərmayədara məxsus olduqda bu, birbaşa investisiya hesab olunur.
- **Portfel investisiyaları** - isə xarici səhm qiymətli kağızlara və borc qiymətli kağızlarına qoyulan investisiyalardır. Birbaşa investisiyalarla müqayisədə, xarici müəssisələrin səhmlərinə və borc öhdəliklərinə edilən portfel investisiyalarında sərmayədarın müəssisənin idarə edilməsində uzunmüddətli marağı olmur.
- **Maliyyə törəmələri** - xüsusi maliyyə göstəriciləri ilə bağlı olan maliyyə alətləridir. Maliyyə törəmələrinə seçim tipli müqavilələr (məs: zəmanətlər və seçimlər) və gələcək tipli müqavilələr (gələcək pul köçürmələri, faiz dərəcələri swapları, xarici mübadilə müqavilələri).
- **Digər investisiyalar** - digər maliyyə iddialarına və qeyri rezidentlərə olan öhdəliklərə əsaslanır. Bunlar birbaşa investisiya, portfel investisiyası, maliyyə törəmələri, ehtiyat aktivlər kimi təsnifləşdirilmir. Digər investisiyalara qeyri kommersiya borcları, valyutalar və depozitlər, ticarət kreditləri və müqavilələri və digər aktiv və öhdəliklər aid edilir.
- **Ehtiyat aktivlər** - xarici aktivlərdir, hansı ki, iqtisadiyyatın valyuta mübadiləsini tənzimləməkdən ötrü mübadilə bazarlarına müdaxilə üçün dövlət tərəfindən idarə olunur.

Cədvəl 1: Tədiyyə balansına dair nümunə

Cari əməliyyatlar	Əmtəə	
	Xidmətlər həmçinin investisiyadan gəlir	
	Transfert	
		Şəxsi köçürmələr
		Rəsmi birtərəfli köçürmələr
Cəmi		Cari əməliyyatlar hesabının balansı
Kapital axını	Uzunmüddətli kapital	
		Birbaşa investisiya
		Portfel investisiyası
	Qısamüddətli kapital	
Cəmi		Kapitalın hərəkəti balansı
Qızıl valyuta ehtiyatlarının hərəkəti	Qızıl valyuta ehtiyatları	
		Qızıl
		Xarici valyuta ehtiyatları
		Xüsusi iqtibas hüquqları
		Ekyu
		Xarici ölkələrdəki bankların aktivləri
Cəmi		Qızıl valyuta ehtiyatlarının hərəkəti balansı
Cəmi balans		

1.2. Tədiyyə balansının tədqiq olunması və öyrənilməsinə dair nəzəri konsepsiyalar və yanaşmalar

Tədiyyə balansının tədqiq olunmasında mövcud nəzəriyyələr əsasında 3 başlıca yanaşmanı nəzərə almaq lazımdır:

1. Elastiklik yanaşması;
2. Absorpsiya yanaşması;
3. Monetar yanaşma.

- **Elastiklik yanaşmada** başlıca müddəanı Marşal-Lernen konsepsiyasından görmək olar. Tədiyyə balansına elastik yanaşma Marşal –Lernen konsepsiyası ilə birləşdirilib, hansı ki, bu iki iqtisadçı tərəfindən mütəqil olaraq işlənib hazırlanmışdır. Bu yanaşma əsasən tədiyyə balansında tarazlığı yenidən təmin etmək üçün ölkənin valyutasında devalivasiya etməklə mübadilə dərəcəsinin dəyişilməsinə yönəlmişdir. Bu yanaşma devalvasiyanın qiymət effekti ilə əlaqəlidir.

Qiymət effektinin müəyyən edilməsində bir sıra fərziyyələr formalaşmışdır ki, bunlar aşağıdakılarla xarakterizə oluna bilər:

1. İxracın təklifi tam elastikdir.
2. Məhsulun qiyməti yerli valyutaya uyğunlaşdırılmışdır.
3. Gəlir səviyyəsi ölkənin devalvasiyasına uyğunlaşdırılmışdır;
4. İxracın təklifi böyükdür;
5. İdxal və ixrac üçün tələbin elastiklik qiyməti tam elastikdir;
6. Elastiklik qiyməti tam dəyərə əsaslanır;
7. Ölkənin cari hesablar balansı ticarət balansına bərabərdir.

Verilən nəzəriyyələrə uyğun olaraq, ölkə öz valyutasını devalivasiya edəndə idxal olunan məhsulların qiymətləri qaldırılır, ixrac olunan məhsulların qiymətləri isə azaldılır. Beləliklə, devalivasiya ixracı artırmaqla və idxalı azaltmaq yolu ilə ölkənin

tədiyyə balansında kəsiri azaltmağa kömək edir.

Lakin, bunun nə dərəcədə uğur qazanması ölkənin idxal üçün daxili qiymətlərinin və ixrac üçün xarici qiymətlərinin qiymət elastikliklərindən asılıdır. Belə ki, Marşal-Lernen konsepsiyasında nəzərdə tutulur ki, idxal və ixrac üçün tələbin qiymət elastikliyi mütləq zamanda vahiddən böyük olduqda devalivasiya ölkənin tədiyyə balansını inkişaf etdirəcək, yəni $E_x + E_m > 1$ olduqda, burada E_x – ixracın tələb elastikliyi, E_m isə idxalın tələb elastikliyidir. Əksinə, əgər idxal və ixrac üçün tələbin qiymət elastikliyi mütləq zamanda vahiddən kiçik olarsa, yəni $e_x + e_m < 1$ olduqda, devalivasiya tədiyyə balansının pisləşməsinə yəni kəsinin artmasına gətirib çıxaracaq. Əgər mütləq zamanda elastiklik dərəcəsi vahidə bərabər olarsa, yəni $e_x + e_m = 1$ olduqda devalivasiyanın tədiyyə balansına heç bir təsiri olmayacaq, belə ki, nəticə dəyişməz olaraq qalacaq. Bu prosesə uyğun olaraq, Marşal-Lernen halı devalivasiya etmiş ölkələrin tədiyyə balansında kəsinin yox olmasına yönəlib. Devalivasiya xarici valyutaya nəzərən ixrac qiymətlərini kiçildir nəticədə aşağı qiymətlərlə ixrac artır.

Nə dərəcədə artım olması ixracın tələb elastikliyindən asılıdır. Bu həmçinin, ixrac olunan məhsulun xüsusiyyətlərindən və bazarın vəziyyətindən asılıdır. Əgər ölkə yeganə təchizatçıdırsa və xammal materialları və yaxud tez xarab olan məhsullar ixrac edirsə, onda ixrac üçün tələb elastikliyi aşağı olacaq.

Əgər digər ölkələrlə müqayisədə ixrac olunan məhsullar maşın və avadanlıq və ya sənaye məhsulları olarsa, bu halda həmin məhsullar üçün tələb elastikliyi yüksək olacaq və devalivasiya kəsinin düzədilməsində daha effektiv olacaq.

Devalivasiyanın həmçinin idxalın daxili qiymətlərini artırmaq kimi effekti də vardır, hansı ki, idxal olunan məhsulların həcmi azaldır. İdxalın nə dərəcədə azalması idxalın qiymət elastikliyindən asılıdır. İdxalın tələb elastikliyi həmçinin devalivasiya etmiş ölkədə idxal olunmuş məhsulların xarakterindən də asılıdır.

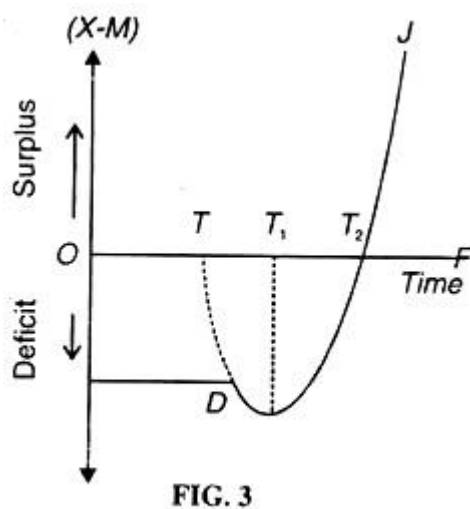
Əgər, idxal olunan məhsullar istehlak mallarıdırsa, xammal materiallarıdırsa və sənaye üçün idxal olunubsa, idxal üçün tələb elastikliyi aşağı olacaq. Məhsullar üçün tələbin elastikliyi yüksək olduğu halda devalivasiya tədiyyə balansında kəsiri

düzəltməyə kömək edir. Beləliklə, gərək idxalın və ixracın tələb elastikliyi vahiddən böyük olsun ki, devalivasiya öz valyutasını devalivasiya etmiş ölkələrin tədiyyə balansını təkmilləşdirə bilsin.

Marşal – Lerner konsepsiyasını birmənalı qəbul etməyən fikirlər də formalaşmışdır. Bunlardan biri də J-ƏYRİSİ effekti hesab oluna bilər. Belə ki, Empirik sübutlar göstərir ki, Marşal-Lerner halı qabaqcıl ölkələrin əksəriyyəti tərəfindən razı qalınıb. Lakin, iqtisadçılar arasında belə bir razılıq vardır ki, tələb-təklif elastikliyi uzunmüddətli dövrdə qısamüddətli dövrdən daha böyük olacaq. İdxal və ixrac üçün tələb və daxili qiymətlərdə devalivasiyanın təsiri istehsalçılar və istehlakçılar üçün onların yeni vəziyyətə uyğunlaşması vaxt aparacaq.

İdxal və ixrac üçün tələbin qısamüddətli qiymət elastikliyi aşağıdır və onlar Marşal –Lerner konsepsiyasından razı qalmırlar. Buna görə də, devalivasiya qısamüddətli dövrdə tədiyyə balansını daha da pisləşdirir və sonra uzunmüddətli dövrdə yaxşılaşdırır. Bu izlər müəyyən vaxt ərzində əyri bir forma alır və bu devalivasiyanın J-əyrisi effekti adlanır. Bu effekt şəkil 1–də göstərilir. Burada zaman absis oxunda, kəsir F -dan aşağı və artım ordinat oxunda göstərilir. Tutaq ki, devalivasiya T -də yerləşdirilib.

Şəkil 1.1 J – Əyrisi effekti.[17]

Başlanğıcda, əyri D nöqtəsinin kənarında tədiyyə balansında kəsirin artmasını göstərir. Artma T1 nöqtəsinə qədər davam edir, sonra əyri yuxarı doğru meyillənməyə başlayır və kəsir kiçilməyə başlayır. T2 vaxtında tədiyyə balansında tarazlıq yaranır və sonra T2-dən J-ə qədər artım qalxmağa başlayır. Əgər Marşal - Lernen halı qane etməzsə, uzunmüddətli dövrdə J əyrisi T2-dən F-ə qədər düz qalxacaq.

Baxmayaraq ki, ölkənin valyutası çevik mübadilə dərəcəsinə malikdir, ancaq bu halda valyuta devalivasiya olunarsa tədiyyə balansı pisləşəcək. Devalivasiya ilə əlaqədar olaraq, xarici valyuta bazarında valyutanın artıq təklifi yaranacaq və bu da valyutanın dəyərdən düşməsinə gətirib çıxaracaq. Beləliklə, xarici valyuta bazarı stabil olmağa başlayır və mübadilə dərəcəsi uzunmüddətli dəyərini nizamlaya bilir.

Marşal-Lernen konsepsiyasına əsaslanan elastiklik yanaşmasının **çatışmayan cəhətləri** bunlardır:

1. **Çaşdırıcı xüsusiyyəti:** Tədiyyə balansı kəsiri problemini həll etmək üçün yaradılmış Marşal konsepsiyasına əsaslanan Elastiklik yanaşmasının çatışmayan cəhətləri vardır. Bu ona görədir ki, bu yanaşma tələb və təklif əyrisi boyunca tədricən dəyişikliyə və bu əyrilərdə dəyişmələrlə əlaqədar yaranan problemlərə münasibdir. Digər tərəfdən, bu yanaşma pulun bərabər alıcılıq qabiliyyətini özündə birləşdirir, hansı ki, ölkənin valyutasının devalivasiyasına uyğun deyil.
2. **Qismən elastiklik:** Elastiklik yanaşması bəzi alimlər tərəfindən tənqid edilir. Çünki, qismən elastiklik idxal və ixracın kəmiyyətini və uyğun qiymətləri istisna olmaqla qalan bütün faktorları istisna edir. Bu da yalnız çox əmtəə ticarətindən tək əmtəə ticarətinə olduqda qəbul ediləndir. Bu isə yanaşmanı qeyri real edir.
3. **Tam elastik olmayan təklif:** Marşal-Lernen konsepsiyası idxalın və ixracın tam elastikliyi nəzərdə tutur. Lakin bu fərziyyə real deyil, çünki ölkə öz valyutasını devalivasiya ilə dəyərdən saldıqda ixracın təklifinin artması mövqeyində olmaya bilər.

4. **Qismən tarazlıq analizi:** Elastiklik yanaşması devalivasiya etmiş ölkənin stabil qalması üçün gəlir səviyyələrini və daxili qiymətləri nəzərdə tutur. Bu o deməkdir ki, ixrac üçün məhsula əlavə resursların istifadəsində qadağa yoxdur. Bu fərziyyə göstərir ki, bu analiz qismən tarazlıq analizinə əsaslanır.
5. **İnfilasiya:** Devalivasiya iqtisadiyyatda inflyasiyaya gətirib çıxarır. Əgər bu tədiyyə balansının təkmilləşdirilməsində müvəfəqiyyət qazanırsa, böyük ehtimalla, bu rəqabətə davamlı sənayedə idxal və ixracda daxili gəlirlərin artmasıdır. Lakin bu artmış gəlirlər birbaşa olaraq, idxal üçün tələbin artması ilə və dolayısıyla ümumi tələbin artması ilə tədiyyə balansına təsir göstərəcək, beləliklə, ölkədə qiymətlər qalxacaq.
6. **Gəlirlərin paylanması məhdudlaşdırmaq:** Elastiklik yanaşması gəlirlərin paylanmasında devalivasiyanın effektini məhdudlaşdırır. Devalivasiya resursların yenidən bölüşdürülməsinə aparır. Bu ticarət olunmayan əmtəələrin istehsalı sektorundan rəqabətçil sənaye sektoruna idxal və ixraca götürür. Nəticədə sonuncu sektorda istifadə olunan istehsal amilləri gəlirlərinin artmasına meyilli olacaq və əvvəlki sektorunkunu isə kiçildəcək.
7. **Uzun müddətdə yararlı:** Yuxarıda müzakirə olunduğu kimi, devalivasiyanın J-əyrisi effektində Marşal-Lernen konsepsiyası uzun müddətdə yararlıdır, qısa müddətdə yox. Bu ona görədir ki, daxili valyuta devalivasiya olduqda istehsalçı və istehlakçılar üçün onların yeni vəziyyətə uyğunlaşması vaxt aparır.
8. **Kapital axını məhdudlaşdırır:** Bu yanaşma tədiyyə balansı üçün cari hesablar balansında və yaxud da ticarət balansında yararlıdır. Lakin ölkənin tədiyyə balansı kəsiri kapitalın xaricə axınının nəticəsidir. Bu o deməkdir ki, bu tədiyyə balansını kapital hesabında məhdudlaşdırır. Devalivasiya bir vasitə kimi idxalı azaltmaq və kapitalın xaricə axınının dayandırmaq, həmçinin ixracı artırmaq və kapitalı ölkəyə yönləndirmək mənasına gəlir.

- **Absorbsiya yanaşması:** Tədiyyə balansına absorbsiya yanaşması ümumi tarazlıqdır və Keynsin milli gəlir münasibətlərinə əsaslanır. Ona görə də bu həmçinin Keyns yanaşması da adlanır. Bu yanaşma elastiklik yanaşmasının qiymət effektinin əleyhinə devalvasiyanın gəlir effektini özündə ehtiva edir.

Bu yanaşmada deyilir ki, əgər ölkənin tədiyyə balansında kəsir varsa, insanlar istehsal etdiklərindən daha çox “mənimsəyirlər”. İstehlakda daxili xərclər və investisiya milli gəlirdən daha yüksəkdir. Əgər onların tədiyyə balansında artım varsa, onlar daha az mənimsəyəcəklər. İstehlakda xərclər və investisiya milli gəlirdən daha azdır. Burada tədiyyə balansı milli gəlir və daxili xərclər arasında fərq kimi müəyyən edilir.

Bu yanaşma Sidney Alexandr tərəfindən inkişaf etdirilib. Analiz aşağıdakı formada izah olunur.

$$Y = C + I_d + G + X - M \dots (1.1) [17]$$

Burada, Y- milli gəlirdir,

C-istehlak xərcləri,

I-ümumi daxili investisiya,

G-dövlət xərcləri,

X-ixrac,

M-idxal.

$(C + I_d + G)$ - nın məbləği ümumi mənimsəmə müəyyən edilib və bu birləşməni A kimi, $(X - M)$ isə B kimi işarə etsək, bu bərabərlik aşağıdakı kimi olacaq.

$$Y = A + B$$

$$\text{yaxud } B = Y - A \dots (1.2) [17]$$

Bu o mənaya gəlir ki, cari hesablarda tədiyyə balansı ümumi mənimləmə (A) və milli gəlir (Y) arasında fərkdir. Tədiyyə balansı ya daxili gəliri artırmaq yolu ilə və yaxud da mənimləməni azaltmaq yolu ilə təkmilləşdirilə bilər. Bu məqsədlə, Sidney Alexandr devalivasiyanı dəstəkləyir, çünki devalivasiya hər ikisini özündə birləşdirir. Əvvəla, devalivasiya ixracı artırır və idxalı azaldır, nəticədə milli gəlir artır.

Yaranmış əlavə gəlir daha sonra multiplikasiya yəni vurma effekti ilə artacaq. Bu daxili istehlakda artıma aparacaq. Beləliklə, tədiyyə balansında milli gəlirdə artımın xalis effekti gəlirdə ümumi artımla mənimləmədə süni artım arasında fərkdir. Misal üçün;

$$DB = DY - DA \dots (1.3) [17]$$

Devalivasiya olanda Ümumi mənimləmə (DA) mənimləməyə marjinal meylədən asılıdır. Bu a kimi işarə olunur. Devalivasiya həmçinin gəlirdə dəyişiklik yolu ilə mənimləməyə də təsir göstərir, hansı ki, biz bunu D kimi işarə edirik. Beləliklə,

$DA = a DY + DD \dots (1.4)$ alırıq. Düstur 1.3-də gətirib yerinə qoysaq 1.5-ci düsturu almış olarıq, yəni

$$DB = DY - aDY - DD$$

$$\text{yaxud } DB = (1 - a) DY - DD \dots (1.5). [17]$$

Bu tənlik tədiyyə balansında devalivasiyanın təsirini izah edən 3 əsas amili göstərir. Bunlar 1) mənimləməyə marjinal meyl (a), 2) gəlirdə dəyişiklik (DY) və birbaşa mənimləmədə dəyişiklik (DD). Burada (1-a) yığıma meyillilikdir. İşsizliyin mövcudluğu və ya devalivasiya edən ölkədə məhdud resurslar və işçi qüvvəsinin bolluğu bu amillərə təsir göstərir.

Yuxarıda qeyd edilən yanaşmalar əsas verir ki, hər bir ölkənin tədiyyə balansına həmin ölkənin milli valyutasının devalivasiyası daha çox təsir edir. Bu

təsirlər sırasında Marjinal meyilin absorbsiyaya təsiri xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Belə ki, resurslar qıt olan ölkədə Marjinal meyilin absorbsiyaya təsiri vahiddən kiçik olarsa ($a < 1$), devalivasiya ixracı artıracaq və idxalı azaldacaq. Hasilat və gəlir qalxacaq və tədiyyə balansında cari hesab inkişaf edəcək. Əgər Marjinal meyilin tədiyyə balansına təsiri vahiddən böyük olarsa ($a > 1$), bu zaman tədiyyə balansına devalivasiyanın təsiri mənfi olacaqdır.

Bu o deməkdir ki, insanlar istehlaka daha çox absorbsiya edirlər və ya daha çox xərcləyirlər və daha çox investisiya edirlər. Başqa sözlə desək, insanlar ölkənin istehsal etdiyindən daha çox xərcləyirlər. Belə vəziyyətdə devalivasiya ixracı artırır idxalı azaltmayacaq, əksinə ixrac azalacaq, idxal isə artacaq. Nəticədə tədiyyə balansının vəziyyəti getdikcə daha da pisləşəcək.

İşçi qüvvəsinin iş ilə tam təmin olunduğu şəraitdə əgər ($a > 1$) olarsa, Hökumət xərcləri azaldan siyasət həyata keçirməli və buna uyğun ölçülər götürməlidir. Bu zaman ixrac artacaq, idxal isə kiçiləcək. Nəticədə, tədiyyə balansının mövcud vəziyyəti də yaxşılaşacaq. Belə yaxşılaşmaya təsir edən amillərdən biri gəlir effekti hesab olunur.

1. **Gəlir effekti:** Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əgər ölkənin resursları məhduddursa, devalivasiya ölkənin ixracını artırır idxalını isə azaldacaq. İxrac və idxalın genişlənməsi ilə həmçinin sənaye sahələrinin, müəssisələrin biri – biriləri ilə rəqabəti gəliri daha da artırır. İqtisadiyyatda yaranmış əlavə gəlir multiplikasiya effekti ilə daha da artacaq. Bu da tədiyyə balansında inkişafa gətirib çıxaracaq. Əgər resurslar iqtisadiyyatda tam istifadə olunursa, devalivasiya tədiyyə balansında zərəri düzəldə bilmir, çünki milli gəlir qalxa bilmir. Əksinə, qiymətlər qalxa bilər, bu da ixracın azalmasına və idxalın artmasına səbəb ola bilər və nəticədə yenə də tədiyyə balansının vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxara bilər.

2. **Ticarət effektinin şərtləri:** Milli gəlirə devalivasiyanın effekti həmçinin ticarət münasibətlərilə də təsir göstərir. Devalivasiyanın ticarət münasibətlərinə pis təsir etdiyi halda, milli gəlir də mənfi istiqamətdə təsirlənəcək və ya əksinə. Ümumilikdə, devalivasiya ticarət münasibətlərinə mənfi təsir göstərir, çünki devalivasiya edən ölkə idxalı əvvəlki kəmiyyətdə saxlamaq üçün daha çox məhsul ixrac etməlidir. Nəticədə, ticarət balansı pisləşir və milli gəlir aşağı düşür. Əgər qiymətlər devalivasiyadan sonra alıcının yeni digər ölkənin valyutasına uyğunlaşdırılsa, ticarət münasibətləri inkişaf edəcək, çünki ixrac artacaq və idxal azalacaq. İdxal edən ölkə devalivasiya edən ölkənin artan ixracı üçün idxalından əldə etdiyi gəlirdən daha çox ödəyəcək. Beləliklə, devalivasiya etmiş ölkənin ticarət balansı inkişaf edəcək və milli gəliri artacaq.
3. **Birbaşa mənimləmə:** Devalivasiya birbaşa investisiyaya bir neçə yollarla təsir göstərir. Əgər devalivasiya edən ölkə məhdud resurslara malikdirsə, genişləndirici proses ixracın artması və idxalın azalması ilə başlayacaq. Nəticədə, gəlir və mənimləmə qalxacaq. Əgər mənimləmədə artım gəlirdəki artımdan az olarsa, tədiyyə balansında da artım müşahidə olunacaq. Ümumilikdə, birbaşa investiyaya devalivasiyanın təsiri məhdud resursları olan ölkədə lazımlı olmayacaq. Əgər iqtisadiyyatda işçi qüvvəsi işlə tam təmin oluna bilirsə və həmçinin tədiyyə balansında kəsir varsa, milli gəlir valyutanın devalivasiyası ilə arta bilməz. Belə ki, tədiyyə balansının təkmilləşdirilməsinə birbaşa mənimləmənin azalması ilə nail oluna bilər. Daxili mənimləmə devalivasiyanın nəticəsinin real nəğd balansına, gəlirin yenidən bölüşdürülməsinə təsiri ilə əlaqədar olaraq avtomatik düşə bilər.
4. **Real nəğd balans effekti:** Ölkə valyutasını devalivasiya etdikdə daxili qiymətlər qalxır. Əgər pul təklifi bərabər dəyişməz olaraq qalırsa, nəğd balansın real dəyəri insanların düşməsi ilə saxlanılır. Nəğd balansı kompleksləşdirmək üçün insanlar daha çox yığım etməyə başlayır. Bu ancaq

onların xərclərinin və ya istehlaklarının azalması ilə mümkün ola bilər. Bu devalivasiyanın real nağd balans effekti adlanır. Əgər insanlar aktivlərini saxlasalar və devalivasiya onların real nağd balansını azaltsa onlar aktivlərini satacaqlar. Bu aktivlərin qiymətini kiçildir və maraq dərəcəsini artırır. Bu da öz növbəsində, investisiyanı və istehlakı azaldacaq. Nəticədə, mənimsəmə kiçiləcək. Bu devalivasiyanın real nağd balans effektinin aktivlər effekti adlanır.

5. **Pul illuziyonu effekti:** Pul illuziyonunun mövcudluğu həmçinin birbaşa investisiyanın kiçilməsinə meyillidir. Devalivasiya ilə əlaqədar qiymətlər qalxanda istehlakçılar fikirləşirlər ki, baxmayaraq ki, onların pul gəlirləri qalxıb ancaq onların real gəlirləri düşüb. Bu insanlar öz istehlak xərclərini və istehlaklarını azaldırlar.
6. **Gəlirin yenidən bölüşdürülməsi effekti:** Əgər devalivasiya yığma yüksək meyilli olan adamların lehinə və əksinə istehlaka yüksək meyilli olan adamların əleyhinə gəliri yenidən bölüşdürürsə, birbaşa mənimsəmə avtomatik düşəcək. Əgər işçilərin istehlakına marjinal meyillik mənfəət edənlərdən yüksəkdirsə, mənimsəmə kiçiləcək. Bundan əlavə, devalivasiya ilə aşağı gəlirli qrup insanların pul gəlirləri artanda onlar gəlir vergisinə cəlb olunurlar. Onlar gəlir vergisini ödəməyə başlayanda, artıq vergini ödəmiş yüksək gəlirli qrup insanlarla müqayisədə həmçinin öz istehlaklarını da azaldırlar. Bu mənimsəmənin azalmasına aparır.

Devalivasiyadan sonra gəlirin yenidən bölüşdürülməsi həmçinin istehsal sahələri arasında da baş verir. Qiymətləri istehsal dəyərindən daha çox qaldıran sahələr daha çox mənfəət əldə edirlər. Beləliklə, devalivasiyanın effekti əvvəlki sahələrin lehinə gəliri yenidən bölüşdürmüş olacaq.

Devalivasiya həmçinin ticarət mallarını istehsal edən və satan sahələrin lehinə və əksinə qeyri ticarət malları satan və istehsal edən sahələrin əleyhinə də gəliri yenidən bölüşdürür. Ticarət mallarının qiyməti qeyri - ticari mallarından daha çox qalxır. Nəticə olaraq, istehsalçıların və ticarətçilərin mənfəəti və ticari malları istehsal

edən işçilərin əmək haqları qeyri - ticari malların istehsalı və satışı ilə məşğul olan sahələrlə müqayisədə daha çox qalxır.

7. Xərcləri kiçiltmə siyasəti: Əgər dövlət xərcləri azaldan monetar – fiskal siyasət tətbiq etsə bu zaman həmçinin birbaşa mənimləmə də kiçilir. Bu halda dövlət tədiyyə balansında defisit azalması uğurlu devalivasiya etmiş olacaq. Lakin ölkədə işsizlik də yaratmış olacaqlar.

Absorbsiya yanaşmasının müsbət cəhətləri ilə yanaşı tənqidi cəhətləri də özünü göstərmişdir. Bu cəhətlərdən aşağıdakıları qeyd etmək olar.

1. **Qiymət effektinin itməsi:** Bu yanaşma devalivasiyanın qiymət effektini itirir, hansı ki, çox vacibdir.
2. **Hesablamada çətinlik:** Analitik olaraq, aydındır ki, bu yanaşma elastiklik yanaşmasından daha üstündür, lakin istehlaka, yığıma və investisiyaya meyillik dəqiq hesablanıla bilmir.
3. **Digər ölkələrdə effektlərin ləğvi:** Absorbsiya yanaşmasının zəif tərəfi odur ki, daxili absorbsiyaya təsir etməyə yönəlmiş siyasətə əsaslanır. Bu yanaşmada digər ölkələrin absorbsiyasına devalivasiyanın təsirindən bəhs edilmir.
4. **Sabit məzənnə sistemində qeyri - operativlik:** Bu yanaşmanın mənfi tərəflərindən biri də odur ki, sabit məzənnə sistemi altında tədiyyə balansının ölçülməsini tələb edir. Qiymətlər devalivasiya nəticəsində qalxdıqda insanlar istehlak xərclərini kiçildirlər. Pul təklifi sabit qalmaqla maraq dərəcəsi qalxır, bu da hasilatda azalmaya səbəb olur. Beləliklə, devalivasiya tədiyyə balansına az təsir göstərmiş olur.
5. **Daha çox istehlakı diqqətə almaq:** Bu yanaşma nisbi qiymətlərdən daha çox daxili istehlakın səviyyəsinə əsaslanır. Mənimləmənin azalması üçün yalnız daxili istehlakın səviyyəsində azalma o demək deyildir ki, qənaət edilən resurslar tədiyyə balansında kəsinin azalmasına yönələcək.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz nəzəriyyələrlə yanaşı tədiyyə balansının öyrənilməsində **pul nəzəriyyəsi** deyilən konsepsiya da diqqəti cəlb edir: Tədiyyə balansına pul yanaşması ümumi ödəniş balansının izahıdır. O, tədiyyə balansındakı dəyişiklikləri pula olan tələb və təklif baxımından izah edir. Bu yanaşmaya görə “tədiyyə balansı kəsiri hər zaman və hər yerdə bir pul fenomenidir”. Ona görə də yalnız pul vəsaitləri (tədbirləri) ilə düzəldilə bilər.

Pul nəzəriyyəsinin əsas müddəaları aşağıdakı fərziyyələrə əsaslanır:

1. Həm məhsul, həm də kapital bazarlarında istehlakda mükəmməl əvəzetmə mövcuddur ki, ölkələrdə hər bir əmtəə üçün bir qiymət və vahid faiz dərəcəsini təmin edir.
2. Ölkənin istehsal səviyyəsi xarici təsir kimi, ekzogen olaraq, nəzərdə tutulur.
3. Bütün ölkələr əmək haqqı qiymətinin çevikliyi tam məşğulluqda istehsalı müəyyən etdiyi halda tam təmin edilmiş hesab edilir.
4. Güman edilir ki, sabit valyuta mübadiləsi məzənnələri ilə valyuta axınının sterilizasiyası qlobal bir qiymət qanunu hesabına mümkün deyildir.
5. Pula olan tələb ehtiyat tələbidir və gəlir, qiymətlər, sərvət və faiz dərəcəsinin sabit funksiyasıdır.
6. Pul təklifi daxili kredit və ölkənin xarici valyuta ehtiyatları daxil olan çox sahəli pul bazasıdır.
7. Nominal pul balanslarına olan tələb nominal gəlirin müsbət funksiyasıdır.

Bu fərziyyələr sayəsində, pul nəzəriyyəsi pula olan tələb və təklif arasında aşağıdakı münasibət formasında ifadə oluna bilər :

Pula olan tələb (M_D) gəlirin (Y), qiymətlərin (P) və faizi dərəcəsinin (i) sabit funksiyasıdır.

$$M_D = f(Y, P, i) \quad (1.6) \quad [9]$$

Pul təklifi (M_s), (m) daxili pul (kredit) (D) və ölkənin xarici valyuta ehtiyatlarından (R) ibarət çox sahəli pul bazasıdır. Sabit kəmiyyət olan m -i nəzərə almayaraq,

$$M_s = D + R \quad (1.7) \quad [9]$$

Tarazlıqda pula olan tələb pul təklifinə bərabər olduğu üçün,

$$M_d = M_s \quad (1.8)$$

$$\text{Və ya } M_d = D + R \quad (M_s = D + R) \dots (1.9) \quad [9]$$

Ödənişlərin kəsiri və ya artıqlığının balansı ölkənin xarici valyuta ehtiyatlarında dəyişikliklərlə təmsil olunur. Beləliklə

$$R = DM_D - DD \dots (1.10)$$

$$\text{Və ya } R = B \dots (1.11) \quad [9]$$

Burada B pula olan tələbdə dəyişiklik (DM_d) və daxili kreditdə dəyişiklik (DD) arasında fərqə bərabər olan ödənişlərin balansını göstərir.

Ödənişlərin balansının kəsiri mənfi B deməkdir ki bu da R-i və pul təklifini azaldır. Digər tərəfdən, artıqlıq müsbət B deməkdir ki, R-i və pul təklifini artırır. $B=0$ olduğu halda, bu tədiyyə balansı müvazinəti və ya tədiyyə balansının qeyri tarazlığı deməkdir.

Pul yanaşmalarında (nəzəriyyələrində) avtomatik tənzimləmə mexanizmi həm sabit və həm də çevik valyuta məzənnəsi sistemlərinə əsasən izah olunur.

Sabit valyuta məzənnə sisteminə əsasən, hesab etsək ki, $M_D = M_s$ yəni, tədiyyə balansı (və ya B) sıfırdır. İndi hesab edək ki, Maliyyə Orqanı daxili pula olan tələbdə dəyişiklik etmədən pul təklifini artırır. Nəticədə, $M_s > M_0$ və tədiyyə balansı kəsiri yaranır. Daha çox nağd balansı olan insanlar daha çox xarici mal və qiymətli kağız almaq üçün öz satın almalarını artırırlar.

Bu onların qiymətini artmasına gətirib çıxarır və malların və xarici aktivlərin idxalını artırır. Bu da tədiyyə balansı kəsiri yaradaraq tədiyyə balansında cari və kapital hesablarında xərclərin artmasına gətirib çıxarır. Sabit mübadilə məzənnəsini saxlamaq üçün, Maliyyə Orqanı xarici valyuta ehtiyatlarını satmalı və daxili valyuta almalı olacaqdır. Beləliklə xarici valyuta ehtiyatlarının axını, R və daxili pul təklifində azalma deməkdir. Bu proses $M_s = M_D$ -ə qədər davam edəcək və yenidən

tədiyyə balansı tarazlığı yaranacaqdır.

Digər tərəfdən, əgər verilmiş mübadilə məzənnəsi ilə $M_s < M_D$ olarsa, tədiyyə balansı artıqlığı yaranacaqdır. Nəticə etibarı ilə, insanlar malları və qiymətli kağızlarını əcnəbilərə sataraq daxili valyutanı əldə edir. Onlar həmçinin, xərclərinə nisbətən gəlirlərinə məhdudiyyət qoyaraq əlavə pul vəsaitləri əldə etməyə çalışırlar. Maliyyə Orqanı, öz növbəsində, daxili valyutanın müqabilində artıq xarici valyuta alacaq. Valyuta ehtiyatlarının axını və daxili pul kütləsində artım olacaq. Bu proses $M_s = M_D$ davam edəcək və yenidən tədiyyə balansı tarazlığı bərpa olunacaqdır. Beləliklə tədiyyə balansı kəsiri və ya artıqlığı müvəqqəti fenomendir və uzun müddətdə öz-özünü düzəldir (və ya avtomatik).

Şəkil 1.2 [9]

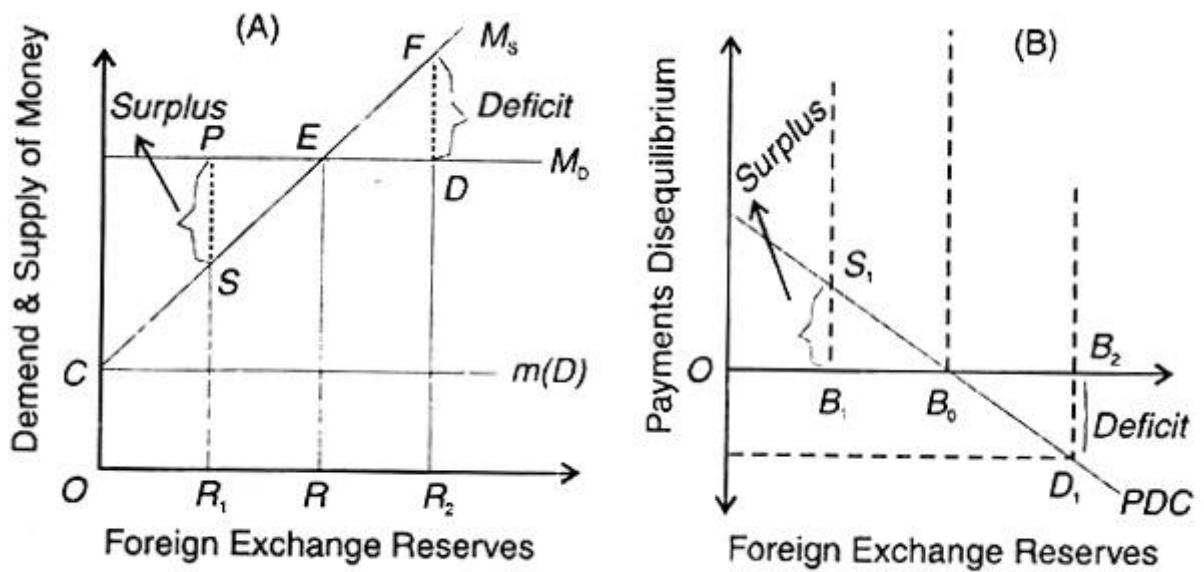

FIG. 4

Bu, şəkil 1.2-də izah olunur. Şəkilin (A) Panelində, M_D sabit pul tələbi əyrisidir və M_s pul təklifi əyrisidir. Üfüqi xətt $m(D)$ pul bazasını təmsil edir ki, bu da daimi kəmiyyət olan çox sahəli daxili kredit D -dir. Bu, pul təklifinin daxili komponentidir, buna görə də M_s əyrisi C nöqtəsindən başlayır.

M_s və M_D ayrıləri E nöqtəsində kəsişir, burada ölkənin tədiyyə balansı tarazlıqdadır və onun xarici valyuta ehtiyatları OR-dir. Şəkildəki (B) Panelində, PDC ödənişlərin tarazlıq əyrisidir ki, (A) Panelin M_s və M_D ayrıləri arasında şaquli fərq kimi çəkilir (A). Belə ki, Paneldə (B) B_0 nöqtəsi Panelin (A) E nöqtəsinə uyğun gəlir ki, burada tədiyyə balanslarının müvazinətsizliyi yaranmır.

Əgər $M_s < M_0$ olarsa, (A) Panelində SP-nin tədiyyə balansı artıqlığı yaranır. Bu, OR-dan yaranan xarici valyuta ehtiyatlarının OR-a axınına və tədiyyə balansı müvazinətinin E nöqtəsinə gətirilməsi üçün pul təklifində artıma gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, əgər $M_s > M$ olarsa, tədiyyə balansında DF-ə bərabər kəsir yaranır.

E nöqtəsində tədiyyə balansı tarazlığının yenidən qurulması üçün OR-dan, OR-a azaldan və pul təklifini azaldan xarici valyuta ehtiyatlarının axını mövcuddur. Eyni proses şəkilin (B) Panelində işıqlandırılır, burada B, S, artıqlığı B_2D kəsiri bərabər olan zaman tədiyyə balansı qeyri tarazlığı öz-özünü düzəldən və ya avtomatik olur.

Çevik (və ya üzən) valyuta məzənnələri sisteminə əsasən, $B = O$ olduğu halda, xarici valyuta ehtiyatlarında (R) dəyişiklik olmur. Lakin tədiyyə balansı kəsiri və ya artıqlığı olduğu halda, pul tələbində və valyuta məzənnəsində dəyişikliklər hər hansı xarici valyuta ehtiyatlarının axını olmadan tənzimləmə prosesində əsas rol oynayır. Hesab edin ki, Maliyyə Orqanı pul təklifini artırır ($M_s > M_D$) və tədiyyə balansı kəsiri yaranır. Əlavə nağd balansları olan insanlar daxili və idxal edilmiş malların qiymətlərini artıraraq daha çox mal alır.

Daxili valyutanın amortizasiyası və valyuta məzənnəsində artım yaranır. Qiymətlərdə artım öz növbəsində hər hansı xarici valyuta ehtiyatlarının axını olmadan M_D və M_s bərabərliyini təmin edərək pul tələbini artırır. $M_D > M_s$ olduğu halda bunun əksi baş verəcəkdir, qiymətlərdə və artıq pul tələbini avtomatik olaraq aradan qaldıran daxili valyutanın qiymətləndirilməsində eniş yaranır. Mübadilə məzənnəsi $M_0 = M_s$ qədər azalır və xarici valyuta ehtiyatlarının axını olmadan tədiyyə balansı müvazinəti yaranır. Pul nəzəriyyəsinin bəzi qüsurları vardır ki, bunlar da aşağıdakılardır:

1. Sabit olmayan Pul tələbi : Tənqidçilər sabit pul tələbi fərziyyəsi ilə

razılaşmır. Pul tələbi uzun müddətdə sabit olur, lakin qısa müddətdə daha az sabitlik nümayiş etdirir.

2. Mümkün olmayan tam məşğulluq : Oxşar olaraq, tam məşğulluq fərziyyəsi qəbul olunmur, çünki, ölkələrdə könüllü işsizlik mövcuddur.

3. Yanlış Bir Qiymət Qanunu : Frankel və Johnson bu fikirdədir ki, bir qiymət qanunu satılmış oxşar mallar üçün etibarsızdır. Bu ona görədir ki, istehsal faktorları qeyri - ticari mallar istehsal edən sektorlara cəlb edildiyi halda, satılmayan mallar üçün artıq tələb satılmış malların azalmış təklifinə yayılacaqdır. Bu, daha yüksək idxala gətirib çıxaracaqdır və bütün satılmış mallar üçün bir qiymət qanunu pozacaqdır.

4. Bazarın qüsurları : Həmçinin bazarın, bir qiymət qanununu satılmış mallar üçün bir çox bazarda xüsusi şəkildə tətbiq olunmasından yayındıran qüsurları mövcuddur. Xarici qiymətlər və ticarətçilərin üzləşdiyi ticarət qaydaları barədə məlumatın olmaması səbəbindən qiymət fərqlilikləri ola bilər.

5. Mümkün olmayan sterilizasiya: Valyuta axınının sterilizasiyasının sabit mübadilə məzənnələrinə əsasən mümkün olmaması fərziyyəsi tənqidçilər tərəfindən qəbul olunmayıb. Onlar “əgər özəl sektor istiqraz və pul balanslarının nisbi əhəmiyyəti ilə əlaqədar özünün sərvət portfelinin tərkibini tənzimləmək istəyर्सə və ya əgər özəl sektor tədiyyə balansında kəsir olduğu halda daha yüksək büdcə kəsirini idarə etməyə hazır olarsa valyuta axınlarının sterilizasiyası tamamilə mümkündür” arqumentini irəli sürürlər

6. Etibarlı olmayan tədiyyə balansı və Pul təklifi arasında əlaqə : Pul nəzəriyyəsi ölkənin tədiyyə balansını və onun ümumi pul təklifi arasında birbaşa əlaqəyə əsaslanır. Bu iqtisadçılar tərəfindən araşdırılmışdır. İkisi arasında əlaqə maliyyə orqanının tədiyyə balansı kəsiri və artığı olan halda xarici valyuta ehtiyatlarının axını və çıxışını neytrallaşdırmaq qabiliyyətindən asılıdır. Bunun üçün xarici axınların müəyyən dərəcədə sterilizasiyası tələb olunur. Lakin bu maliyyə bazarlarının qloballaşması sayəsində mümkün olmur.

7. Etinasızlıq qısa müddətdə : Pul nəzəriyyəsi tədiyyə balansında özünü

düzəldən uzun müddətli müvazinət ilə əlaqəlidir. Bu real deyildir, çünki, o, yeni müvazinətə nail olmaq üçün iqtisadiyyatın keçdiyi qısa müddəti təsvir edə bilmir. Professor Krauze tərəfindən qeyd edildiyi kimi, pul nəzəriyyəsinin uzun müddətdə mərkəzləşməsi tədiyyə balansını problemə çevirən bütün problemlərdən kənar nəzərdə tutulur.

8. Etinasızlıq, digər faktorlar : Bu yanaşma tədiyyə balansında müvazinətsizliyə gətirib çıxaran bütün real və struktur faktorlara etinasızlıq olunur və yalnız daxili kreditə mərkəzləşir.

9. Etinasızlıq İqtisadi Siyasət : Bu yanaşmada daxili kreditin M müvazinətini təmin edilməsində rolu vurğulanır və iqtisadi siyasət tədbirlərinə etinasızlıq göstərilir. Professor Currieyə görə, “tədiyyə balansı müvazinətinə həmçinin real axınlar və hökumət büdcəsi vasitəsilə işləyən xərclərin ötürülməsi siyasətləri vasitəsilə nail olmaq olar”.

Bu yanaşmada belə bir nəticəyə gəlinir ki, bu tənqidlərə baxmayaraq, pul nəzəriyyəsi realdır ki, həm daxili pul həm də xarici pulları nəzərə alır. Diqqət nisbi qiymət dəyişikliyinə edilmir, lakin kredit xəttinin yaradılması vasitəsilə daxili mənbələr və ya ödəniş balansında artıq və ya əksiklər vasitəsilə xarici mənbələrdən təmin ediləcək real pul balansları üçün tələbatın dərəsinə də verilir.

Ödəmə balansının əksik və ya artıqlığı pul təchizatında dəyişikliklər və onların mənfəət və ya zərərə təsiri və ya daha ümumi şəkildə malların istehsalı və istehlakı vasitəsilə aradan qaldırıla bilər.

1.3. Tədiyyə balansı tədqiqatının metodoloji tətbiqində beynəlxalq təcrübə

Tədiyyə balansının strukturu 1 – ci fəsildə də qeyd etdiyimiz kimi aşağıdakı şəkildədir. Tədiyyə balansının strukturu əsas aşağıdakı qruplardan ibarətdir:

1. Cari əməliyyatlar hesabı;
2. Kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabı;
3. Ehtiyat aktivlər;

4. Balanslaşdırıcı maddələr.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən biri olan ABŞ – ın tədiyyə balansının strukturunu nəzərdən keçirsək, görürük ki, ABŞ – ın tədiyyə balansı ümumi bir balans göstəricisi kimi bir rəqəmdən ibarət deyil. Mühasibatlıq anlayışında ümumi bir balans olması mümkün deyildir. Çünki ikili yazılış sisteminin prinsiplərinə əsasən tədiyyə balansının debet və kredit tərəflərinin xalis dəyəri konseptual olaraq sifra bərabər olmalıdır. Amerikanın tədiyyə balansında da digər ölkələrdə olduğu kimi tədiyyə balansının quruluşu iki hissəyə bölünür. Birincisi, debet tərəf, ikincisi isə kredit tərəf götürülür. Amerikanın tədiyyə balansının strukturu 4 hissədən ibarətdir:

1. mallar ticarəti;
2. əmtəə və xidmətlər balansı;
3. mallar, xidmətlər və pul köçürmələri;
4. cari hesab

Mal ticarəti üzrə balans malların ixracı və idxalı arasındakı fərqi ölçür.

Əmtəə və xidmətlər balansı birbaşa və portfel investisiyalarının gəlirləri formasında kapitalın xidməti də daxil olmaqla, əmtəə və xidmətlərin xalis transferini ölçür.

Mallar, xidmətlər və pul vəsaitləri balansı əmtəə və xidmətlərdən əlavə ABŞ hökumətində birtərəfli transferlər formasında pul gəlirləri və xarici rezidentlərə ödənilən pul vəsaitləri daxildir. Bu balans Beyəlxalq Valyuta Fondu və digər sənaye və inkişaf etmiş ölkələrin mövqelərini müqayisə etmək üçün istifadə olunur.

Cari hesablar balansı bu 4 hissənin ən vacib hissəsidir. Cari hesablar balansı əldə olunan gəlirləri və bütün ödənişləri, həmçinin ABŞ-ın digər xarici ölkələrə verdiyi bütün birtərəfli transferləri əhatə edir.

Bu hesab beynəlxalq səviyyədə gələcək üçün proqnozlaşdırmada və analizdə geniş istifadə olunur. Bu daha çox kapital hesabı dəyişkən olduğu üçün iqtisadi fəaliyyətin təsirlərini, mübadilə dərəcəsini və siyasi dəyişiklikləri proqnozlaşdırmaq üçün cari hesabda mümkündür. Çünki bəzi cari hesab əməliyyatları adətən daha

stabildir və qısa müddətdə dəyişə bilmir. Baxmayaraq ki, bu hesab geniş istifadə olunur, lakin o gələcək proqnozları və analizləri qismən ölçür və onun məhdudiyyətləri qalır. Bu yalnız ölkənin iqtisadi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı əsas göstəricilərdən biri kimi hesab olunmalıdır.

Birləşmiş Ştatlar tərəfindən qəbul edilən cari hesablar balansı və kapital balansı ABŞ-da milli iqtisadi hesablarda xalis xarici investisiyaların ölçülməsinə xidmət edir. Birləşmiş Ştatlar məhsulların transferi zamanı xaricilərə ödənilən ödənişlər və birtərəfli transferlər şəklində cari hesablarda defisit hesablayanda kapital əməliyyatlarının xalis dəyərinə də təsir göstərir. Cari hesabda yaranan bu defisiti ABŞ – ın valyuta ehtiyatları vasitəsilə və yaxud xaricilərdən borc almaqla maliyyələşdirmək olar. Belə olan halda da xaricilər ABŞ rezidentləri üzərində iddia etmək hüququ əldə edirlər. Əksinə, cari hesabda artım yarandıqda ABŞ rezidentləri xaricilərə bərabər miqdarda kapital transfer edirlər. Bu da xaricilərin defisitlərini maliyyələşdirmək üçün istifadə olunur. Bu zaman da ABŞ rezidentləri xaricilər üzərində iddia hüququ əldə edirlər ki, bu da ABŞ rezidentlərinin xaricə investisiyasını artırır.

Türkiyənin tədiyyə balansına nəzər salsaq görürük ki, burda da eynilə tədiyyə balansı müəyyən və konkret bir tarixdə olan bir hesabatı deyil, müəyyən bir period boyunca həyata keçirilən əməliyyatların qeydiyyatıdır.

Türkiyənin tədiyyə balansı da 3 hissəyə bölünür:

1. Cari hesablar;
2. Kapital hesabları;
3. Rəsmi rezerv hesabları.

Azərbaycanda da olduğu kimi Türkiyənin də cari hesabları 4 hissədən ibarətdir:

1. Mal ticarəti hesabı;
2. Xidmətlər;
3. İnvestisiya gəlirləri;
4. Birtərəfli transferlər.

1. Mal ticarəti hesabı cari hesabın ilk sub hesabıdır və burada əsas diqqət malların ixracına və idxalına yönəlir.
2. Xidmətlər hesabında il ərzində göstərilən xidmət ticarəti izlənilir. Məsələn, Beynəlxalq aləmdə xidmət ticarətinə nümunə olaraq, turizm xidmətləri, bir ölkənin vətəndaşlarının digər bir ölkədə etdiyi xərclər nəzərdə tutulur.
3. İnvestisiya gəlirləri dedikdə, faiz ödəmələri və mənfəət ödəmələri bu hesabda yer alır. Bunlara misal olaraq, xaricdə işlədilən bir investisiyaya edilən ödəmələr aiddir. Bundan başqa, xaricdə çalışan işçilərin ailələrinə göndərdikləri pullar, hökumət yardımları, xarici yardımlar və özəl pul transferləri bütün bunlar investisiya gəlirləri hesabında qeydə alınır. Həmçinin investisiya gəlirləri hesabı cari hesabın içində yer alan mal ticarəti və xidmətlər hesabı arasındakı tarazlıqdır. Bu ticarət tarazlığı olaraq adlandırılır.
4. Birtərəfli transferlər qarşılıqsız şəkildə verilən yardımlardır.

2. Kapital hesabı dedikdə, maliyyə ehtiyatları kapital hesabları ilə izlənilir. Əgər maliyyə ehtiyatları ticarəti ölkələrdəki vətəndaşlar arasında həyata keçirilirsə, bu ticarət özəl kapital hesabında yer alacaqdır. Kapital hesabının tərkibində birbaşa və portfel investisiyaları vardır. Portfel investisiyası özü uzun və qısa müddətli olmaqla iki yerə bölünür.

a) Birbaşa xarici investisiya bir ölkənin sahibkarı xarici bir ölkədəki bir müəssisənin idarə edilməsində ya da o ölkədə birbaşa olaraq bir müəssisə yaratdıqda yaranır. Bunun üçün xarici investor həmin müəssisənin səhmlərinin ən az 10 faizinə sahib olmalıdır.

b) Qısa müddətli investisiya dedikdə, bir ildən az olan məbləğləri özündə birləşdirir.

3. Rəsmi Rezerv hesabları - Bu hesabda Mərkəzi bankın həyata keçirdiyi işlərə uyğun olaraq, beynəlxalq rezerv dəyərləri olan qızıl, deviz rezervləri, BVF tərəfindən verilən kreditlər, özəl çəkmə haqları yer tutur.

Ümumilikdə, Tədiyyə balansından danışdıqda qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tədiyyə balansı problemi bu günlərin çox vacib məsələlərindən biridir. Bu o deməkdir ki, ölkə nə qədər mal idxal edir və nə qədər mal ixrac edir, həmçinin ölkə nə qədər borclanır və nə qədər borc verir. Bu yolda tədiyyə balansı ölkənin rezidentləri və qeyri rezidentləri arasında baş verən bütün əməliyyatların statistik qeydiyyatıdır və tədiyyə balansı ölkənin gələcək strategiyasını formalaşdırmağa kömək edir.

Türkiyənin 2017 – ci il üzrə tədiyyə balansının statistikasını nəzərdən keçirsək görürük ki, 2017 – ci il üzrə cari əməliyyatlar hesabı 2016 – cı il ilə müqayisədə azalaraq 32.7 milyard dollar olmuşdur. Son illərdə Türkiyənin idxal ilə müqayisəsində ixracın daha sürətlə artması xarici ticarət defisitinin bağlanması əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, 2017 – ci ildə ixrac 12.6 faiz artarkən, idxal isə 3.4 faiz artmışdır. Bu o deməkdir ki, ixrac idxala nəzərən daha sürətlə çoxalmışdır.

Bundan başqa Türkiyənin ixracının yarısı Avropa Birliyi ölkələri ilə gerçəkləşdiyi üçün və bu ölkələrin Türkiyə mallarına tələbi artdığı üçün, eyni zamanda, Türkiyənin Avropa Birliyi ölkələrinə ixracının təqribən 60 faizinin investisiya və istehlak malından olması ixracatın artmasında da rol oynamışdır.

2017- ci ildə neftin və digər əmtəələrin qiymətindəki artım nominal idxalı artırmışdır. Bu dövrdə idxal qiymətləri 6.8 faiz, real idxalat 1 faiz qədərində artmışdır.

Cari əməliyyatlar balansında yaranan defisiti azaldan turizmdən gələn gəlirlər 2017 – ci ildə də 2016 – cı ildə olduğu kimi azalmışdır. Bu onunla əlaqədardır ki, digər ölkələrdən gələn turist sayı artmış, lakin Avropadan gələn turistlərin sayı isə azalmışdır.

Maliyyə hesabına gəldikdə isə, birbaşa xarici investisiyalar 2013 – cü ildən başlayaraq artmağa başlamış və 2017 – ci ildə də 1,061 milyon ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır.

Portfel investisiyalarının səviyyəsi isə ötən illərlə müqayisədə 2017 – ci ildə azalaraq 1.2 milyard dollara çatmışdır.

II Fəsil. Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1 Azərbaycanın tədiyyə balansının strukturu və onun təhlili

I Fəsildə qeyd etdiyimiz kimi Tədiyyə balansı ölkənin rezidentləri və qeyri rezidentləri arasında həyata keçirilən iqtisadi əməliyyatların məcmusunu əks etdirən ikili yazılış sistemidir. Azərbaycanın tədiyyə balansının strukturu 4 əsas hissədən ibarətdir:

1. Cari əməliyyatlar balansı;
2. Kapitalın və maliyyənin hərəkəti balansı;
3. Ehtiyat aktivlər;
4. Balanslaşdırıcı maddələr.

Cari əməliyyatlar balansı – buraya ölkənin xarici ölkələrlə həyat keçirdiyi idxal – ixrac əməliyyatları, göstərdiyi beynəlxalq xidmətlər, yəni xarici turizm, bank və sığorta xidmətlərindən əldə olunan gəlirlər, lizinq ödəmələrindən gəlirlər, faiz gəlirləri və s. həmçinin transfer ödəmələri aid edilir.

Kapitalın və maliyyənin hərəkəti balansı: Kapital hesabı dedikdə - qeyri maliyyə aktivləri üzrə xarici ölkələrlə həyata keçirilmiş əməliyyatlar və kapital yönümlü transfertlər aiddir. Maliyyə hesabına isə birbaşa və portfel investisiyalar, maliyyə öhdəlikləri və s. aiddir.

Ehtiyat aktivlər isə cari əməliyyatlar balansı və kapitalın və maliyyənin hərəkəti balansı ilə birbaşa əlaqəli olub onların nəticəsini göstərir, yəni bu əməliyyatlar nəticəsində ölkənin valyuta ehtiyatlarının artıb və ya azalmasını ifadə edir. Məsələn, cari əməliyyatlar hesabında defisit baş verdikdə və bu defisiti aradan qaldırmaq üçün xaricdən kredit cəlb etmək mümkün olmadıqda, Mərkəzi Bank valyuta bazarına valyuta ehtiyatları vasitəsilə müdaxilə edir. Bu, ehtiyat aktivlər hesabına aid edilir.

Balanslaşdırıcı maddələr – bildiyimiz kimi, tədiyyə balansı ikili yazılış sistemində əsaslanır və buna görə də tədiyyə balansının debet və kredit hissələri biri-

birinə bərabər olmalıdır. Lakin iqtisadiyyatda ölkənin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq buna nail olmaq çətin olur. Ümumiyyətlə, debet və kredit hissəni dəqiq qeyd etmək üçün müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə olunur və bu informasiyalardan hər hansı biri natamam olduqda debet və kredit hissədə müəyyən fərqlər yaradır. Arada yaranan bu fərqlər balanslaşdırıcı maddələr adlanır.

İndi isə Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansının təhlilinə nəzər yetirək. Əgər 2016 – cı ilin tədiyyə balansına nəzər salsaq, görərik ki, 2016 – cı ilin yanvar - dekbar ayları üzrə tədiyyə balansının ümumi saldosu kəsirlə yekunlaşıb, yəni tədiyyə balansının ümumi saldosu mənfi 1,4 milyard dollar təşkil edib. Bu o deməkdir ki, ölkədən çıxan valyuta ehtiyatlarının ümumi məbləği ölkəyə daxil olan valyuta ehtiyatlarının məbləğindən çox olub. 2016-cı ildə neft - qaz sektoru üzrə ümumi saldo müsbət, qeyri neft sektoru üzrə isə mənfi olmuşdur.

2016 – cı il üzrə cari əməliyyatlar balansında 1363 mln. \$ Məbləğində defisit müşahidə olunmuşdur. Ancaq neft qaz sektorunda cari hesabın profisiti 4,4 mlrd.\$ məbləğində qeydə alınıb. Lakin neft qaz sektorunda yaranan artım qeyri neft sektorunun cari hesabında yaranmış 5,8 mlrd. \$ məbləğində defsitin 76,3 faizini örtmüşdür. (marja.az)

Hesabat dövründə əmttə ixracı 13,2 mlrd dollar olmuşdur. İxrac olunmuş əmtəələr arasında neft – qaz məhsullarının payı 91,2 faiz olmuşdur ki, bu da o deməkdir ki, ixrac olunmuş neft və təbii qaz məhsullarının ümumi məbləği 10,7 mlrd dollar olmuşdur. Neft emali məhsulları ixrac olunmuş neft məhsulların 490,8 mln dollarını, xam neft isə 10,2 mlrd dollarını təşkil edir.

Hesabat dövründə əmtəə idxalı isə 9 mlrd dollar olmuşdur, həmçinin istehlak mallarının idxalının ümumi dəyəri 3977,3 mln. Dollar qeydə alınmışdır. Ərzaq məhsullarının payı isə 1448,3 mln. Dollar hesablanmışdır. Minik avtomobillərinin, tütün və tütün məhsullarının, həmçinin əczaçılıq məhsullarının istehlakının azalması ilə əlaqədar olaraq qeyri neft sektoru üzrə idxal olunan məhsulların ümumi dəyəri keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 9,4 faiz azalmış və 6,7 mlrd dollar təşkil etmişdir. Minik avtomobilləri üzrə azalma 52,7 faiz, tütün və tütün məhsullarının istehlakı 48,6

faiz, əczaçılıq məhsullarının istehlakı isə 27,5 faiz azalmışdır.

Hesabat dövründə Azərbaycanın tədiyyə balansında digər dövlətlərlə olan qarşılıqlı xidmətlər başlıca yer tutur və bu xidmətlərin ümumi dəyəri 11,9 milyard dollar olmuşdur. Bu xidmətlərin ümumi dəyərinin 63 faizi yəni, 7,5 milyard dolları qeyri rezidentlərin Azərbaycan rezidentlərinə göstərdiyi xidmətlərə aiddir, qalanı isə yəni 37 faizi isə Azərbaycan rezidentlərinin xarici ölkələrin rezidentlərinə göstərdiyi xidmətləridir. Bu xidmətlərin 16,9 faizini nəqliyyat xidmətləri təşkil edir, hansı ki , ümumi dəyəri 2015 milyon dollar təşkil edir. Bu göstəricinin də 54,4 faizi qeyri rezidentlərin Azərbaycan respublikası ərazisində nəqliyyat xidmətlərindən istifadə edən qeyri - rezidentlərin payına düşür. Azərbaycan rezidentlərinin qeyri rezidentlərə göstərdiyi xidmət 1096 milyon dollar, qeyri - rezidentlərin Azərbaycan rezidentlərinə göstərdikləri xidmət isə 919 milyon dollar olmuşdur. Nəqliyyat sektorunda daşınmalardan əldə olunan gəlir cədvəl 1 – də göstərilmişdir.

Cədvəl 2.1 Nəqliyyat sektorunda daşınmalardan əldə olunan gəlir [18]

İl	2016
Cəmi min manat	4780684
Dəmir yolu min manat	262435.0
Dəniz min manat	160096.0
Hava min manat	1053949.0
Boru kəməri min manat	2047004
Neft kəməri min manat	1515830
Qaz kəməri min manat	531174
Avtomobil min manat	1214938.0

2016 – cı il üzrə turzim xidmətlərinin dövriyyəsi də keçən il ilə müqayisədə 0,3 milyard dollar artaraq 5,2 milyard dollara çatmışdır. Bu da o deməkdir ki, 2015 – ci ildə yaranan 294 milyon dollarlıq defisit 2016 – cı ilin sonunda 219 milyon dollarlıq profisitlə əvəzlənmişdir. Həmçinin xarici ölkələrin rezidentləri tərəfindən ölkəmizin

rezidentlərinə göstərilən turizm xidmətlərinin ümumi dəyəri 2494,4 milyon dollar hesablanmışdır ki, bunun da 1818,4 milyon dolları Azərbaycan Respublikasının rezidentlərinin öz şəxsi səfərləri ilə əlaqədar xərclədikləri vəsaitə aiddir. 2016 - cı ilin yanvar – dekabr ayları ərzində qeyri - neft sektoru üzrə qeyri rezidentlərə göstərilən tikinti xidmətlərinin məbləği keçən illə müqayisədə 216 milyon dollardan düşərək 120 milyon dollar olmuşdur. Qeyri - neft sektoru üzrə xarici ölkələrin rezidentlərinə göstərilən digər xidmətlər isə 638 milyon dollar təşkil etmişdir.

2016 – ci il üzrə daxil olan gəlirlərin və ödənişlərin ümumi saldosu 4,3 milyard dollar olmuşdur. Bunun da 3,4 milyard dolları yəni 78,8 faizini ölkəmizdən xarici ölkələrə olan ödənişlər təşkil edir. Bu məbləğin də 251 milyon dolları qeyri rezidentlərə ödənilən əmək haqlarının, 438 milyon dollarını isə xarici ölkələrdən alınmış kreditlərə görə ödənilən faizlərin payına düşür.

Hesabat dövründə təkrar gəlirlər üzrə həyata keçirilən proseslərin cəmi məbləği 1184,2 milyon dollar hesablanmışdır və bunun da 620,5 milyon dolları ölkəyə daxilolmaların payına düşür. Cəmi daxilolmaların 564 milyon dolları fiziki şəxslərin pul baratları, 32,2 milyon dolları humanitar idxal mallarının dəyəri, 24,1 milyon dolları isə başqa daxilolmaların payına düşür. Ümumilikdə isə saldo müsbətdir və 56,8 milyon dollar təşkil edir.

2016- cı il üzrə xalis maliyyə aktivlərinin statistikasına nəzər salsaq, 7,2 milyard dollar artımın müşahidə olunduğunu görə bilərik. Bunun da 2573,6 milyon dollarını birbaşa investisiyalar, -44,3 milyon dollarını portfel investisiyaları, -0,7 milyon dollarını törəmə maliyyə alətləri və 4715,8 milyon dollarını isə digər investisiyalar təşkil edir. Xalis maliyyə ohdəlikləri 4,5 milyard dollar məbləğində qiymətləndirilmişdir. Bu məbləğin də 4499,6 milyon dolları xalis birbaşa investisiyalara, 443,6 milyon dolları portfel investisiyalarına və -460,3 milyon dolları isə digər investisiyalara aid edilir.

2016 – cı il yanvar – dekabr ayları üzrə birbaşa investisiyalar şəklində xaricdən cəlb olmuş kapitalın cəmi dəyəri 7,3 milyard dollar məbləğində hesablanmışdır. Neft – qaz sektorunun payı bu sərmayədə 5,6 milyard dollar

qədərində qiymətləndirilib. Hesablamalara görə, qeyri neft sektoruna cəlb olunmuş sərmayələrin dəyəri 1706,2 milyon dollar təşkil etmişdir.

İl ərzində kreditlər və ssudalar üzrə xalis maliyyə aktivləri 7,1 milyon dollar, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 9,4 milyon dollar azalıb. Həmçinin ehtiyat aktivlərinin statistikasında da 539 milyon dollar məbləğində azalma müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 2.2 2016 – cı il üzrə Azərbaycan respublikasının tədiyyə balansı [13]

Cari hesab	-392	-409	-312	-251
Xarici ticarət balansı	622	1312	981	1291
Malların ixracı	2552	3709	3274	3675
Neft qaz sektoru	2323	3393	3035	3299
Digər sektorlar	229	316	239	376
Malların idxalı	-1930	-2397	-2293	-2384
Neft qaz sektoru	-771	-476	-573	-579
Digər sektorlar	-1159	-1921	-1720	-1875
Xidmətlər balansı	-699	-1057	-515	-884
Neft qaz sektoru	-645	-727	-586	-783
Digər sektorlar	-54	-330	71	-101
Cəmi xidmətlərdən				
Nəqliyyat	65	67	51	-7
Tikinti	-723	-798	-647	-777
İlkin gəlirlər	-358	-645	-795	-674
Neft qaz sektoru	-385	-686	-870	-645
Digər sektorlar	27	41	75	-29
-Daxilolmalar	209	239	297	176
-Ödənişlər	-567	-884	-1092	-850
Təkrar gəlirlər	43	-19	17	16
Fiziki şəxslərin pul baratları	46	-5	24	10

Cədvəl 2.2 – nin ardı [13]

-Daxilolmalar	179	110	143	132
-Ödənişlər	-133	-115	-119	-122
Kapital hesabı	-40	0	0	0
Maliyyə hesabı	2036	145	-207	787
<i>Xalis maliyyə aktivləri</i>	3098	795	500	2672
-xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar	810	680	597	487
-portfel və digər investisiyalar	2288	295	-97	2185
<i>Xalis maliyyə öhdəlikləri</i>	1062	830	707	1885
-Azərbaycana cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar	1632	2061	1737	1894
-Cəlb olunmuş investisiyaların repatriasiyası	-768	-779	-541	-736
-Neft bonusu	0	0	0	0
-Portfel investisiyası və digər investisiyalar	198	-452	-489	727
Balanslaşdırıcı maddələr	1197	572	167	1689
Ehtiyat aktivlərin dəyişməsi	-1271	18	62	651
Balans	0	0	0	0

2.2. Azərbaycanın tədiyyə balansının qiymətləndirilməsi

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi 2016 –cı ilin yanvar-dekabr ayları üzrə Azərbaycanın tədiyyə balansı defisitlə yekunlaşıb. 2017 – ci ildə Azərbaycanın tədiyyə balansını 2016 – cı il ilə müqayisə etsək, 2017 – ci ilin ilk 10 ayı ərzində qeyri - neft sektorunda ixracın payı 23 faizdən çox artıb. Bu da o deməkdir ki, 2017 ci ilin ilk 10 ayı müddətində qeyri - neft sektoru üzrə ixracın dəyəri 1219 milyon dollar olmuşdur. Neftin ixrac edildiyi ölkələr sırasında Rusiya birinci yerdə dayanır və ixracın həcmi 424 milyon dollar dəyərində qiymətləndirilmişdir. İkinci yerdə isə Türkiyə dayanır və ixracın həcmi 243 milyon dollar təşkil edir. Növbəti yerlərdə 115 milyon dollar ixrac həcmi ilə İsveçrə, 108 milyon ixrac həcmi ilə Gürcüstan və 48 milyon dollar ixrac həcmi ilə isə Türkmənistan dayanır.

2017 – ci ildə qeyri neft sektorunda ən çox ixrac olunan məhsulları arasında kənd təsərrüfatı məhsullarından pomidor üstünlük təşkil edir və ixrac həcmi 151.6 milyon dollar həcmində hesablanmışdır. Nöbəti yeri isə qabığı təmizlənmiş meşə fındığı 114.5 milyon dollar həcmində müəyyən edilmişdir.

Ümumiyyətlə, 2017 – ci ildə 2016 – cı il ilə müqayisədə pambığın ixracında 2.1 dəfə, elektrik enerjisinin ixracında 80 faiz, tütünün ixracında 72 faiz, çayın ixracında 66 faiz, kimya sənayesinin məhsullarının ixracında 42 faiz, meyvə - tərəvəzin ixracında 35 faiz, alüminium və ondan hazırlanan məhsulların ixracında 20 faiz, spirtli və spirtsiz içkilərin ixracında 17 faiz artım müşahidə olunub.

Dekabr ayı üzrə ixrac olunan məhsullar sırasında ilk yerlərdə xurma, pomidor, təmizlənmiş meşə fındığı, metil spirti və s. olub. Nəticədə, 2016 – ci il ilə müqayisə etsək, pomidor ixracı 61 faiz artaraq 11.4 milyon dollara, xurmanın ixracı 32 faiz artaraq, 20.9 milyon dollara, fındıq ləpəsi ixracı isə 9 faiz artaraq 9.9 milyon dollara çatmışdır.

Son on iki il ərzində, dünyanın sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatları arasında Azərbaycan iqtisadiyyatı da yüksək inkişaf tempinə görə seçilir. Bu dövr ərzində dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi tədbirlər iqtisadiyyatın inkişafına və, tədiyyə balansının müsbət saldo ilə nəticələnməsinə, əhəlinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına və sosial – iqtisadi infrastrukturun daha da təkmilləşməsinə gətirib çıxarmışdır.

2004 – 2015 – ci illər ərzində iqtisadi artım 10.6 dəfə artmış və Ümumi Daxili Məhsulun həcmində isə 7.6 dəfə artma müşahidə edilmişdir. Ümumilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu neft strategiyasının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanın neft sektorundan olan gəlirləri artmış və bu gəlirlər iqtisadi artımın maliyyələşdirilməsinə və qeyri - neft sektorunun inkişafına imkan vermişdir. Bu da öz növbəsində tədiyyə balansında da öz əksini tapmışdır. 2015 – ci ilə nəzər salsaq görürük ki, yanvar – dekabr ayları ərzində yaranmış tədiyyə balansı neft – qaz sektorunda müsbət, qeyri - neft sektoru üzrə isə mənfi saldo ilə nəticələnmişdir. Neft – qaz sektorunda yaranmış saldo 10.1 milyard dollar dəyərində qiymətləndirilmişdir.

Cari hesabda isə 6548.9 milyon dollar məbləğində profisit yaranmışdır ki, bu da öz növbəsində qeyri - neft sektorunun cari hesabında meydana gələn 6771.4 milyon dollar dəyərində defisitə 97 faizini, yəni 6568.3 milyon dollar məbləğində olan kəsirini əvəzləmişdir.

Son dövrlərdə iqtisadi artım modelinin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq, ölkənin valyuta ehtiyatları artmış və bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın maliyyələşməsinə və təkmilləşməsinə təkan vermişdir. 2004 – 2010 – cu illəri nəzərdən keçirsək, görürük ki, iqtisadi artım tempi 16.4 faiz olmuşdursa, 2011 – 2014 – cu illərdə bu rəqəm 2.7 faiz olmuşdur. Həmçinin, 2004 – 2010 – cu illərdə ölkəyə qoyulan sərmayə qoyuluşu 17.9 faiz təşkil etməsinə baxmayaraq, bu faiz 2011-2014 – cü illər ərzində 6 faiz enərək 11.9 faizə çatmışdır. Nəticədə iqtisadi artım tempi də 14.2 faiz aşağı düşmüşdür. Bu da o anlama gəlir ki, 2004- 2014 –cü illərdə həyata keçirilən iqtisadi artım modeli özünü doğrultmuş, “doyumluluq” həddinə çatdırmış və nəticədə yeni bir iqtisadi artım modelinə keçid zərurəti yaranmışdır.

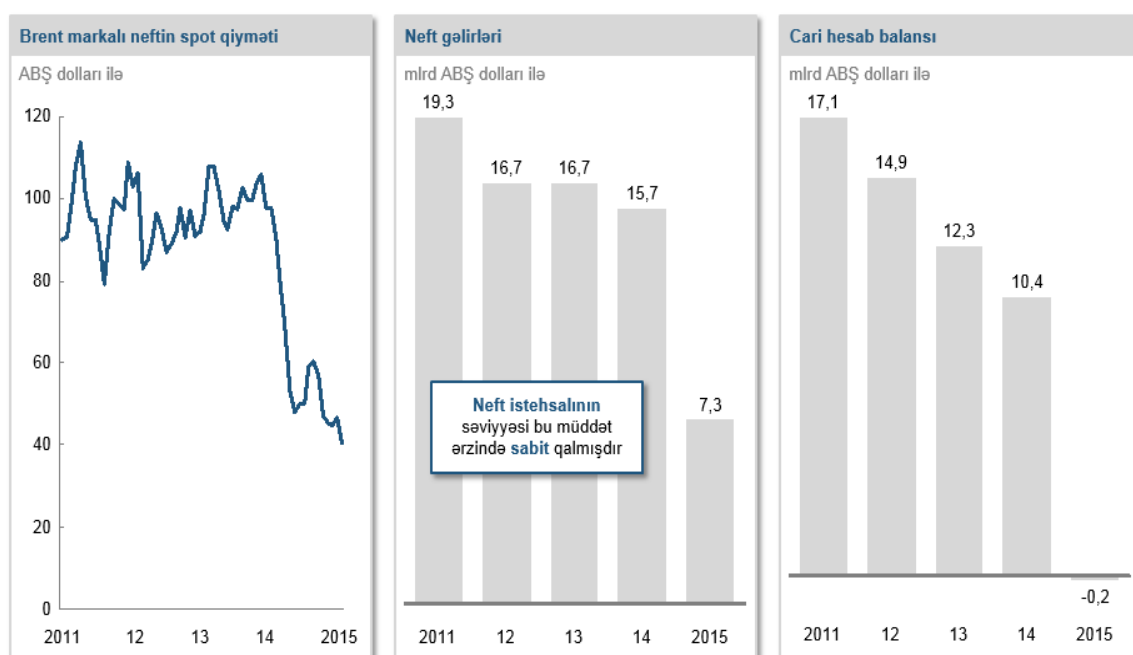
Cədvəl 2.3. 2015 – ci ilin yanvar - dekabr aylarında tədiyyə balansının əsas göstəriciləri [13]

Cari əməliyyatlar hesabı	-222.5
Xarici ticarət balansı	5812.4
Xidmətlər balansı	-4228.8
İlkin gəlirlər balansı	-2027.8
- İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası	-1781.6
Təkrar gəlirlər balansı	221.7
Kapital hesabı	-43.9
Maliyyə hesabı	-9025.2
Xalis maliyyə aktivləri:	13720.8
- Xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar	3259.7
- Portfel investisiyaları	380.3
- Digər investisiyalar	10080.3
Xalis maliyyə öhdəlikləri:	4695.6
- Azərbaycanın cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar	7483.1
- Cəlb olunmuş investisiyaların repatriasiyası	-3437.1
- Neft bonusu	2
- Portfel investisiyaları	772.6
- Digər investisiyalar	-124.7
Balanslaşdırıcı maddələr	-2037.4
Tədiyyə balansının ümumi saldosu	-11329

2014 – cü ilin sonlarından başlayaraq dünya əmtəə bazarında neftin qiyməti kəskin şəkildə aşağı düşməyə başladı. Bu da təbii ki, Azərbaycanın tədiyyə balansında öz mənfi nəticəsini göstərmişdir. “Brent” markalı neftin qiyməti 44 % enərək 61.95 ABŞ dollarına çatmışdır.

Cədvəl 3 – dən də göründüyü kimi, 2004 - 2015 – ci illər ərzində ilk dəfə olaraq tədiyyə balansının cari əməliyyatlar hesabında 222.5 milyon dollar dəyərində defisit müşahidə olunmuşdur. Bu defisitnin yaranmasının əsas səbəbi ticarət balansы üzrə saldonun 13 milyard dollar qədərində aşağı düşməsi idi. Nəticədə saldo 19 milyard ABŞ dollarından 6 milyard ABŞ dollarına qədər azalmışdır.

Şəkil 2.1 Neft qiymətlərinin neft gəlirlərinə və cari balansə təsiri. [1]

Tədiyyə balansının ən mühüm tərkib hissələrindən biri olan kapital və maliyyənin hərəkəti hesabı da cari əməliyyatlar balansında yaranan defisiti aradan qaldırmağa müvəffəq ola bilməyib. Bekə ki, ötən il ilə müqayisədə kəsir 3 dəfə artaraq 9 milyard dollara çatmışdır.

2015 – ci il ərzində xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar 3259,7 milyon dollar, portfel investisiyaları 380,3 milyon dollar və digər investisiyalar isə 10080,8

milyon dollar təkil etmişdir. Bu investisiyalar hesabına Azərbaycanın xalis maliyyə aktivlərində 13,7 milyard dollar artım müəyyən edilmişdir. Həmçinin xaricdən cəlb edilmiş xalis birbaşa investisiyalar 4045,7 milyon dollar, portfel investisiyaları 772,6 milyon dollar, digər investisiyalar isə (-127,4) milyon dollar və neft bonusu 2,0 milyon dollar dəyərində hesablanmışdır. Bu investisiyalar hesabına 2015 – ci il yanvar – dekabr ayları ərzində xalis maliyyə öhdəlikləri 4,7 milyard dollara çatmışdır.

Ümumi birbaşa investisiyalar 7,5 milyard dollar təşkil etmişdir ki, bunun da 88,6 faizi neft – qaz sektorunun payına düşür. Hesablamalara görə, qeyri - neft sektoruna sərmayə edilmiş birbaşa investisiyaların dəyəri isə 860,4 milyon dollar təşkil etmişdir.

Kreditlər və ssudalar üzrə maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsində 146,8 milyon dollar, xalis maliyyə öhdəliklərində isə 1346,8 milyon dollar artım qeydə alınmışdır. Həmçinin, depozitlər və nağd valyuta üzrə xalis maliyyə aktivlərinin qiymətləndirilməsi zamanı 6,2 milyar dollar artma, xalis maliyyə öhdəliklərində isə 1,6 milyard dollar azalma müşahidə edilib.

Cədvəl 2.4. 2015 – ci ilin yanvar – dekabr aylarında xalis maliyyə aktivləri və öhdəlikləri [13]

	AKTİVLƏR	ÖHDƏLİKLƏR
Birbaşa investisiyalar	3259,7	4045,7
- Neft-qaz sektoru	1806	3227,5
- Digər sektorlar	1453,7	818,2
Portfel investisiyaları	380,3	772,6
Digər investisiyalar	10080,8	-124,7
- Ticarət kreditləri və avanslar	3699,6	118
- Kreditlər və ssudalar	146,8	1346,8
- Depozitlər və nağd valyuta	6234,4	-1589,5
Neft bonusu		2,0
CƏMİ	13720,8	4695,6

Tədiyyə balansında yaranmış bu defisit minimuma endirilməsi üçün 2015 – ci ildə milli valyutaya 2 dəfə düzəliş edilmiş, devalivasiya olunmuşdur. Nəticədə, 1 ABŞ dollarının AZN məzənnəsi ilə qarşılığı 0.77 manat qalxaraq 1.55 AZN olmuşdur.

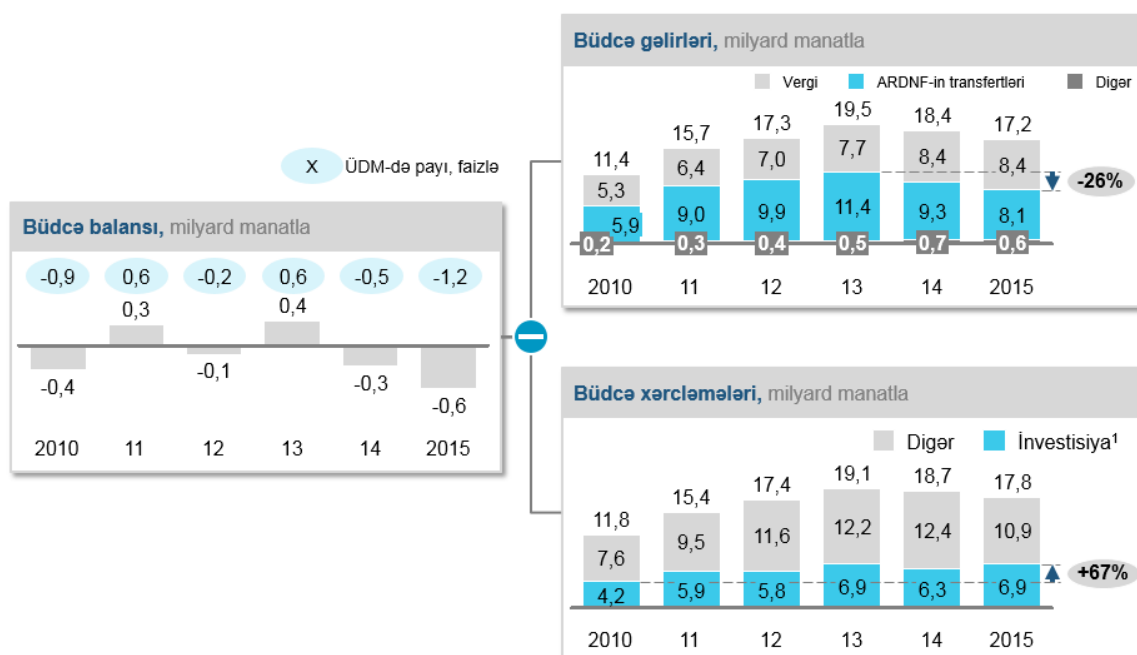
Milli valyutanın xarici valyutaya nəzərən dəyərdən düşməsinin ölkəmizin tədiyyə balansına müəyyən qədər təsirləri olmuşdur. Belə ki, qeyri – neft idxalında 7 faiz azalma müşahidə edilmişdir, lakin buna baxmayaraq, neft sektorunda idxal 1,7 dəfə artmışdır. Bu da onunla əlaqədar idi ki, bu dövrdə ölkədə irimiqyaslı neft layihələri icra olunmuşdur. Ümumilikdə isə cari əməliyyatlar balansında defisit 1,0 milyard dollar məbləğində azalmışdır.

Neftin qiymətinin belə ucuzlaşması Azərbaycan Respublikasının büdcəsinə öz mənfəi təsirini göstərmişdir. Belə ki Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun gəlirlərində 2015- ci ildə ötən ilə nəzərən 4,8 milyard dollar azalma müşahidə edilmişdir. Ümumilikdə, valyuta ehtiyatları 51.4 milyard dollardan 38.9 milyard dollara enmişdir. Bu da öz növbəsində transferlərin də azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Bütün bunların nəticəsi olaraq, 2016 – cı ildə maliyyə sisteminin möhkəmliyini və bütünlüyünü təmin etmək üçün ən münasib yol kimi fiskal birlik yaradılması qərara alınmışdır. Belə ki, bu siyasət nəticəsində kapitalla yönəldilən vəsait azaldılmağa başladı. Bu siyasəti həyata keçirməkdə əsas məqsəd müsbət nəticələr əldə etmək olsa da, lakin iqtisadi aktivliyin azalması mütləq şəkildə müşahidə olunacaqdı. Bunu aşağıdakı şəkildə daha aydın görmək olar.

Hər bir ölkənin effektiv iqtisadiyyata malik olmaq, həmçinin tədiyyə balansında müsbət saldo əldə etməsi üçün maliyyə sistemini gücləndirməyi əsas və başlıca şərtlərdəndir. Həmçinin Azərbaycan Respublikasında da 2004-2015 – ci illər ərzində maliyyə sistemində uğurlu siyasətlər həyata keçirilmiş, möhkəmləndirilmiş islahatlar aparılmış və bu islahatların hazırlanmasında beynəlxalq təcrübədən də geniş istifadə olunmuşdur.

Şəkil 2.2 ARDNF – nin kapital xərclərinin azalmasının tədiyyə balansına təsiri. [1]

Mərkəzi Bankın göstərdiyi statistik nəticələrə əsasən, bank kreditləşməsinin orta illik artım tempi 31 faiz qiymətləndirilmişdir. Bu sahənin effektivliyinin artması nəticəsində xarici və daxili kapital da öz növbəsində inkişaf etmiş və kapital buferinin genişlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının statistik göstəricilərinə əsasən, 2014 cü ilin sonunda cəmi kapital 4.2 milyard olmuşdur ki, bu da bu il ərizində Ümumi Daxili məhsulun 7.1 faizini təşkil edir. 2014 – cü ildə Dünya bazarında neftin qiymətinin ucuzlaşması nəticəsində Azərbaycanın da iqtisadi vəziyyəti bir az çətinləşdi. Nəticədə, borcalanların ödəmə qabiliyyətinin də zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq, banklarda kreditlərin geri ödənilməsi barədə risklərin artması müşahidə olunmuşdur. Bu risklərin idarə edilməsini təmin etmək və eləcə də borcalanların kredit borclarını qaytarılmasında köməklik göstərilməsi üçün bank kreditlərinin yenidən strukturlaşdırılması tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər müsbət nəticələr versə də, buna baxmayaraq, risklərə qarşı etiyatlanma xərclərinin artmasına gətirib çıxarmışdır. Nəticədə, 2015 – ci ildə cəmi kapitalın adekvatlıq əmsalı 2014 – cü il ilə müqayisədə 4.1 faiz azalmış və 14.6 faizə çatmışdır.

Bununla bərabər, 2010 – 2015 – ci illərdə sığorta bazarında orta illik artım tempində yüksəlmə müşahidə olunmuşdur. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının statistik göstəricilərinə əsasən, bu artım 20 faiz dərəcəsində qiymətləndirilmişdir. Dövrün sonunda sığorta haqlarının həcmi artmış və 443 milyon manata çatmışdır. Bununla belə, sığorta haqlarının həcmi Ümumi Daxili Məhsulda çox az paya malikdir. Bu rəqəm 0.83 faiz təşkil edir.

Bu dövrdə Maliyyə bazarının infrastrukturunu inkişaf etdirmək məqsədilə 2011 – 2020 ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı adlı Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqramın tətbiq edilməsi, nəticəsində 2011 – 2014 cü illər ərzində qiymətli kağızlar bazarının infrastrukturunu təkmilləşdirilmiş, habelə normativ hüquqi baza möhkəmlənmiş və maddi – texniki baza müasirləşdirilmişdir. Buna baxmayaraq, şəffaflıq dərəcəsinin aşağı olması və idarəetmənin zəif olması bu sektorun inkişafını ləngidir. Ümumilikdə 2015 – ci il ərzində səhmlərin həcmi 656.9 milyon dollar, borc qiymətli kağızlar isə 3550.92 milyon dollar dərəcəsində qiymətləndirilmişdir.

2.3 Azərbaycanın xarici ticarət balansı tədiyyə balansının mühüm strukturu kimi

Xarici ticarət balansı – bir ölkənin müəyyən müddət ərzində digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqədə əmtəə ixrac və idxalının nisbətinin göstəricisidir. Xarici ticarət balansı, eyni zamanda, tədiyyə balansının mühüm tərkib hissəsi olub onun göstəricilərinə birbaşa təsir edir. Ticarət balansının iki mühüm komponenti var:

1. İxrac – digər ölkələrə satılan əmtəələrin miqdarına deyilir;
2. İdxal – digər ölkələrdən daxil olan və ya satın alınan malların cəmidir.

Ölkənin idxal etdiyi məhsullarla , ixrac etdiyi məhsullar arasındakı fərqə ticarət saldosu deyilir. Xarici ticarət saldosu həm müsbət , həm də mənfi nəticələnə bilər. Əgər ixrac olunan malların ümumi dəyəri idxaldan çoxdursa o zaman, saldo müsbət olacaqdır, əgər əksinə, idxal olunan məhsulların ümumi dəyəri ixracatdan çox olsa

saldo mənfi olacaqdır.

Ümumiyyətlə, xarici ticarət balansı iqtisadiyyatda çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu göstərici vasitəsilə ölkənin iqtisadi inkişaf dərəcəsinə təsir edən, həmçinin əsas göstəricilərdən biri olan xarici ticarət kəsirini müəyyən etmək mümkündür.

Ölkənin ticarət balansı müsbət olarsa, bu o deməkdir ki, bu ölkənin məhsullarına dünya bazarında tələb çoxdur. Əksinə az olarsa isə, ölkənin öz daxili məhsullarından əlavə xarici məhsullara da tələbi vardır. ABŞ, Böyük Britaniya kimi inkişaf etmiş ölkələr mənfi ticarət saldosunun köməyi ilə inflyasiyanın tənzimlənməsini təmin edirlər.

Əgər ölkənin idxal etdiyi məhsulların cəmi dəyəri ixrac etdiyi əmtəələrin ümumi dəyərinə bərabər olarsa o zaman xarici ticarət balansı yaranmış olur ki, buna da bazar iqtisadi sistemində müvəffəq olmaq çox çətindir.

Xarici ticarət balansı cari əməliyyatlar hesabının mühüm tərkib hissəsidir. 2016-cı ilin tədiyyə balansına nəzər salsaq, Mərkəzi bankın hesablamalarına əsasən, xarici ticarət dövriyyəsi 22,20 milyard dollar olmuşdur. Bu məbləğə əsasən xarici ticarət balansı isə 4,20 milyard dollar təşkil etmiş və müsbət saldo ilə nəticələnmişdir.

2016- ci ilə nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan 200-ə qədər xarici ölkələrlə ticarət əlaqələri qurmuşdur. Xarici ölkələrlə həyata keçirilən ticarət əlaqələrinin 15 faizi Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin, qalan 85 faizi isə digər xarici ölkələrin payına düşür.

2016-ci ilin yanvar – dekabr ayları ərzində xarici ölkələrə ixrac olunmuş əmtəənin miqdarı 13,5 milyard dollar təşkil etmişdir. Bu əmtəələrin strukturunda neft – qaz məhsullarının payı 92,5 faiz təşkil edir.

Ümumilikdə, xarici dövlətlərə ixrac olunmuş neft məhsullarının ümumi dəyəri 10,74 milyard dollar təşkil etmişdir ki, bunun da 490,83 milyard dollarını neft emalı nəticəsində əldə olunan məhsullar təşkil edir, qalanını isə xam neftin ixracı təşkil edir.

2016 – ci illə müqayisədə, 2015-ci ilin hesabat dövründə əmtəə ixracı 2016-cı

ildəkində 2.1 milyard artıq olmuş və 15,65 milyard dollar olmuşdur. Lakin ixrac olunan məhsulların dəyərində 2016 cı illə müqayisədə neft - qaz məhsullarının payı daha az olmuş və 90.6 faiz təşkil etmişdir.

2016-cı ilin hesabat dövründə neft – qaz məhsullarından əlavə digər əmtəələrin ixracı 2015 – ci illə müqayisədə 22,5 faiz azalaraq 1,25 milyard dollar olmuşdur. Lakin bu məbləğ 2015 – ci ildə 1498,25 milyon dollar olmuşdur.

Qeyri neft – qaz məhsullarının ixracında əsas yeri kənd təsərrüfatı məhsulları tutur. 2016 – cı ilin yanvar ayında ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyəri 19,75 milyon dollar olmuşdur ki, bu da 2015 – ci illə müqayisədə 13,6 faiz artımı göstərir. 2015 – ci illə müqayisədə meyvə, tütün və gön dəri xammalının ixracının kənd təsərrüfatı məhsullarının strukturunda payı azalmış, tərəvəz, çay və pambığın ixracı isə əksinə artmışdı.

CƏDVƏL: 2.5 Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı [12]

Məhsulun adı	2016-cı ilin yanvar ayı		2015-ci ilin yanvar ayı		Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbəti,faizlə	
	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdara görə	Məbləğə görə
Tərəvəz	2985.94	3116.86	830.52	912.63	3.64	3.44
Meyvə	11004.79	12780.61	12748	13590	86.33	94
Tütün xammalı	260	1125.19	280	1337.61	92.90	84.09
Pambiq	1294.69	1842.21	163.49	279	7.89	6.64
Gön dəri xammalı(m in ədəd)	336.69	142.51	597.10	842.11	56.41	16.90
Çay	123.69	666.71	48.51	369.59	2.6d	180.43

2016 – cı ilin fevral ayında isə ötən ayla müqayisədə ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyəri 16.45 milyon dollar dəyərində artmış və 36.2 milyon dollar olmuşdur. Bu da o deməkdir ki, 2015 – ci illə müqayisədə məhsul

ixracı 0.7 milyon dollar dəyərində azalmışdır. Ümumilikdə isə yanvar – fevral ayı ilə birlikdə 2015 – ci illə müqayisə etsək 6.2 faiz azalma müşahidə edilmişdir.

2016 – cı ilin yanvar ayında olduğu kimi fevral ayında da meyvə və gön dəri xammalının ixracı azalmış, lakin tütün xammalı, tərəvəz və pambığın ixracı isə artmışdır. Ümumilikdə, yanvar – fevral ayları ərzində tərəvəz, tütün və pambığın ixrac dəyəri 13.6 milyon dollar olmuşdur. Meyvə və gön dəri xammalının ixrac dəyəri isə 22.7 milyon dollar olmuşdur.

Mart ayı ərzində isə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üzrə ümumi dəyər 18.1 milyon dollar təşkil etmişdir.

Ümumilikdə, 2016 – cı ilin 1 – ci rübü üzrə, yəni yanvar – mart ayları ərzində 54.32 milyon dollar məbləğində məhsul ixrac olunmuşdur. Bu da 2015 – ci illə müqayisədə 26.1 faiz artım deməkdir. Belə ki, 2015 – ci ildə bu göstərici 46.3 milyon dollar təşkil etmişdir. Həmçinin, 2015 – ci illə müqayisədə meyvə və gön dəri xammalının ixracında azalma müşahidə edilmiş, belə ki, 2016 – cı ildə ixrac ötən illə müqayisədə 36.4 milyon dollardan 30.6 milyon dollara qədər azalmışdır.

Cədvəl:2.6 2016 – cı il 1 – ci rüb üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı [12]

Məhsul adı	2016 – cı ilin yanvar – mart ayı		2015 – ci ilin yanvar – mart ayı		Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbəti,% -lə	
	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdara görə	Məbləğə görə
Tərəvəz	13512.89	14113	2907.29	2905.78	4.48d	4.90d
Meyvə	18637.81	29138.49	22991.68	33038.78	81.10	88.21
Tütün xammalı	859.69	3649.49	533.28	1983.86	161.19	184.10
Pambıq	3967.10	5931.26	913.68	1545.57	4.3d	3.79d
Gön dəri xammalı	1486.41	1382.22	1889.12	3411.73	78.69	4046
Digər	39.21	59.89	64.71	119.82	60.62	50
Cəmi		54274.39		43005.53		126.21

2016 – cı ilin yarımilliyinə nəzər salsaq görərik ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dəyəri 190.21 milyon dollar olmuşdur ki, bu da 2015 – ci illə müqayisədə 33.49 faiz artımı göstərir. Tərəvəz, meyvə, tütün, pambıq, gön – dəri xammalının ixrac dəyəri cədvəl 2.7 – də göstərilmişdir.

2016 – cı ilin yekununda isə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac dəyəri 426.11 milyon dollar olmuşdur ki, bu da ötən illə müqayisədə 20.69 faiz artımı göstərir.

2016 – cı il ərzində kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ümumi ixracın dəyəri 2015 – ci illə müqayisədə 353053.3 milyon dollardan 73058.4 milyon dollar qədərində artaraq, 426111.7 milyon dollara çatmışdır. Bunu həmçinin cədvəl 2.8 – də aydın görmək olar.

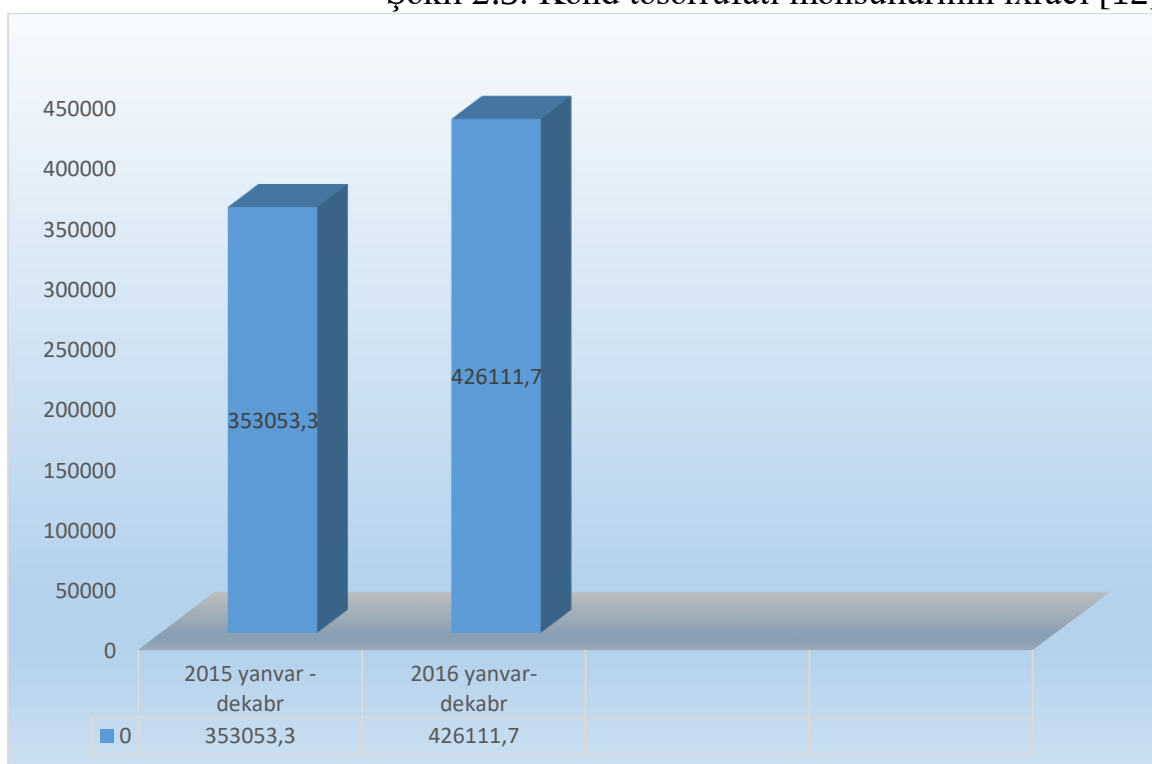
Cədvəl 2.7 : 2016 – cı ilin yanvar – iyun ayları ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı [12]

Məhsul adı	2016 – cı ilin yanvar – iyun ayı		2015 – ci ilin yanvar – iyun ayı		Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbəti, % - lə	
	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdara görə	Məbləğə görə
Tərəvəz	129623.39	99363.49	99817.28	72626.10	129.48	136.80
Meyvə	36511.59	67142.18	32676.10	52887.11	111.71	127.12
Tütün xammalı	1324.69	5343.37	844.11	3095.29	156.87	172.56
Pambıq	8086.81	12642.10	3944.71	6136.79	2.10d	2.10d
Gön dəri xammalı	6029.47	5465.18	5169.88	7534.49	116.62	72.51
Digər	293.60	263.21	124.31	228.62	2.41d	115.11
Cəmi		190220.64		142508.32		133.48

Cədvəl 2.8: Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı [12]

Məhsul adı	2016 – cı ilin yanvar – dekabr ayı		2015 – ci ilin yanvar – dekabr ayı		Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbəti, % - lə	
	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdarı (ton)	Məbləği (min ABŞ dolları)	Miqdara görə	Məbləğə görə
Tərəvəz	162799.89	129030.88	120070.1	91679.71	135.59	140.69
Meyvə	215377.28	243755.26	173175.41	220247.82	124.41	110.72
Arpa	16565.91	2570.91	0	0	100.10	100.10
Tütün xammalı	2217.89	7982.66	1944.41	7431.76	114.11	107.41
Pambıq	14612.31	24009.10	13146.89	19308.81	111.12	124.32
Gön dəri xammalı	12292.28	14713.81	8606.79	12056.11	142.81	122.10
Digər	2504.29	4049.11	1166.21	2392.19	214.71	173.79
Cəmi		426111.71		353053.29		120.69

Şəkil 2.3: Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı [12]

2016 – cı il üzrə əmtəə idxalı 9 milyard dollar olmuşdur ki, bunun da 3977.34 milyon dolları istehlak mallarının idxalının payına düşür. İstehlak malları daxilində ərzaq məhsullarının idxalı isə 1448.28 milyon dollar olmuşdur. Qeyri – neft sahəsi üzrə isə idxalın ümumi dəyəri 2015 – ci ilə nisbətən 6.71 milyard dollara qədər azalmışdır. Bu da ötən illə müqayisədə 9.3 faiz azalma deməkdir. Bu azalma isə onunla bağlıdır ki, 2016 – cı ildə minik avtomobillərinin sayı 52,6 faiz, tütün və tütün məhsulları 48,5 faiz, əczaçılıq məhsulları isə 27,5 faiz azalmışdır.

Azərbaycanın xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrində ən önəmli sahələrdən biri də xidmət sahəsidir. 2016 – cı ilin hesabat dövründə xidmət sektorunun ümumi həcmi 11.89 milyard dollar qeydə alınmışdır. Xidmət sektorunun strukturunda isə bu məbləğin 7,51 milyard dolları qeyri – rezidentlərin Azərbaycan rezidentlərinə göstərdiyi xidmətlərə aid edilir, qalan 4.38 milyard dolları isə Azərbaycan rezidentləri tərəfindən xarici ölkələrin vətəndaşlarına göstərilən xidmətlərə aiddir.

Xidmət sektorunun digər bir hissəsi isə nəqliyyat xidmətlərinin payına düşür ki, bunun da ümumi həcmi 2015 milyon dollar təşkil edir. Bunun da 1096 milyon dolları Azərbaycan rezidentlərinin xarici ölkələrin rezidentlərinə, qalanı isə qeyri – rezidentlərin Azərbaycan vətəndaşlarına göstərdikləri nəqliyyat xidmətlərinə aiddi.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN TƏDİYYƏ BALANSININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Tədiyyə balansının tənzimlənməsində qeyri neft sektorunun ixrac potensialından istifadə

Son zamanlarda həm tədqiqatçıları, həm də siyasətçiləri düşündürən ən vacib məsələlərdən biri də ölkəyə neftin ixracından əldə olunan gəlirlər və bu gəlirlərin istifadəsi altında həyata keçən proseslərdir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında əsas yeri neft – qaz ixracı tutur və bu da tədiyyə balansında öz əksini tapır. Lakin texnika və texnologiyanın, həmçinin rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın inkişaf etdiyi bir dövrdə təkcə neft sənayesini inkişaf etdirmək və onun ixracından gəlir əldə etmək kifayət deyildir. Hal – hazırda iqtisadçıların əsas məqsədi tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün qeyri - neft sektorunun ixrac potensialından maksimumu dərəcədə istifadə etməkdir. Bu da o deməkdir ki, neft – qaz sektorundan əldə olunan gəlirlər sayəsində qeyri neft sektoruna investisiyalar qoymaq və digər sənaye və xidmət sahələrini inkişaf etdirmək vacib ünsürlərdəndir. Bu situasiyada siyasətçiləri maraqlandıran əsas məsələ neftdən gələn gəlirləri hara və nə qədər xərcləmək maraqlandırır, lakin tədqiqatçılar və iqtisadçılar isə bu vəziyyətdə yaranan tendensiyları və onun iqtisadiyyatda yarada biləcək yeniliklərini düşünürlər. Ümumilikdə isə əsas məqsəd neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin səmərəli və şəffaf şəkildə istifadə olunmasıdır.

1994 – cü ildə xarici ölkələrlə Azərbaycan Respublikası arasında imzalanan “Əsrin müqaviləsi” nəticəsində Azərbaycanın neft sənayesi sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Hətta 2006 – cı ildə belə proqnozlaşdırılmışdır ki, 2026 – cı ilə qədər ölkədə neft gəlirləri 140 milyard dolları ötəcək və 2006 – cı ildən artıq neftdən gələn gəlirlərin miqdarı dəfələrlə artmışdır. Neftdən gələn gəlirlər sayəsində Azərbaycanın qarşısında digər sənaye sektorlarını inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar açılır, bunun üçün də bu gəlirlərin yarada biləcəyi riskləri öncədən planlaşdırmaq və yoluna

qoymaq lazımdır.

Neftdən gələn gəlirlərin sürətlə artması neft sektorunu Azərbaycanın başlıca sənaye sahəsinə çevirmişdir. Hal – hazırda neftin satış qiymətinin yüksək olması, həmçinin neft hasilatı və satışından əldə olunan gəlirlərin artımı və artım nəticəsində əldə olunan uğurlar tədiyyə balansına öz təsirini göstərmişdir. Bu gəlirlər sayəsində də qeyri neft sektoru üzrə tədiyyə balansında yaranan kəsin qarşısı alınır və nəticədə saldo müsbət olur. Məhz buna görə də günümüzün ən vacib və prioritet məsələlərindən biri də neftdən gələn gəlirləri necə varə xərcləməklə bağlı olan məsələlərdir ki, həm Azərbaycanın iqtisadiyyatının irəliləməsinə, həm də tədiyyə balansının qeyri neft sektorundan əldə olunan gəlirlər vasitəsilə tənzimlənməsində rol oynasın. Tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün qeyri - neft sektorunun ixrac potensialından və neftdən gələn gəlirlərin bu potensialı daha da artırması üçün qeyri neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün qarşıya duran əsas məsələlər bunlardır:

1. Neftdən gələn gəlirlərlə qeyri neft sektoruna necə təsir etməli və nə qədər investisiya qoyulmalıdır ki, rəqabət qabiliyyətlik təmin olunsun;
2. Əhalinin neft gəlirlərindən maksimum səviyyədə faydalanmasını təmin etmək;
3. “ neft qarğıışından” xilas olmağın səmərəli yollarını axtarib tapmaq;
4. Tədiyyə balansının tənzimlənməsi zamanı qeyri neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin müsbət saldo yaratması.

Bunun üçün bir sıra ölkələr Neft Fondu yaratmağı ən münasib çıxış yolu kimi görürlər. Azərbaycanda Neft Fondu 1999 – cu ilin dekabrın 29 – da H.Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Neft Fondunun düzgün idarə edilməsi nəticəsində maliyyə stabilliyini qoruyub saxlamaq, maliyyə intizamına riayət etmək, gələcək nəsillər üçün yığım təşkil etmək, Milli valyutanın məzənnəsinin kəskin şəkildə artıb azalmasının qarşısını almaq kimi problemləri həll etmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının Neft Fondunun yaradılmasında başlıca məqsəd neft sektorundan əldə olunan gəlirləri digər sektorlara olan xərclərdən ayırmaqdır. Dünya ölkələrinin tarixən təcrübələrinə əsaslansaq görərik ki, qeyri neft sektorunun

zəif inkişaf etməsi və həmçinin də maliyyə sisteminin zəif olması neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin istehlaka xərcləməsi bu gəlirlərin səmərəsini azaldır. Bu da nəticədə iqtisadiyyatda ciddi problemlər yarada bilər.

Neft fondları yaradılarkən adətən iki məqsədlə yaradılırlar:

1. Yığım məqsədilə yaradılan fondlar;
2. Stabilizasiya məqsədilə yaradılan fondlar.

Yığım fondları dedikdə, təbii sərvətlərin istismarı zamanı əldə olunan gəlirləri gələcəkdə müxtəlif məqsədlər üçün saxlamaq nəzərdə tutulur.

Stabilizasiya fondu isə təbii sərvətlərin istismarı zamanı əldə edilən gəlirləri stabilləşdirmək üçün yaradılır.

Azərbaycanda Respublikasının Dövlət Neft Fondu yığım fondlarına aid edilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu qarşısında dayanan əsas məsələlərdən biri də tədiyyə balansının tənzimlənməsi zamanı bu gəlirləri qeyri - neft sektoruna yönləndirmək, onun inkişafını təmin etmək və bu xərclərin yeni layihələrdə səmərəli şəkildə istifadəsini təmin etməkdir.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsində qeyri - neft sektorunun ixrac potensialından istifadə etmək və neftdən əldə olunan gəlirlərin qeyri - neft sektoruna və ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı üçün səmərəli layihələrə xərclənməsini təmin etmək üçün, fikrimcə, aşağıdakı addımlar atılmalıdır.

1. Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, inkişaf etmiş ölkələrin mütəxəssislərini cəlb etmək və onların biliklərindən yararlanaraq, Azərbaycanın qeyri - neft sektorunun inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlamaq lazımdır;
2. Azərbaycan Prezidenti yanında bu layihələrin həyata keçirilməsini təmin edəcək və ona nəzarət edəcək bir qurum yaradılmalıdır;
3. Neftdən əldə olunan gəlirlərin ölkənin qeyri neft sektoruna yönləndirilməsi üçün Dövlət və Özel sektorun payını müəyyənləşdirmək vacibdir. Dövlət sektoru əsasən, mikroiqtisadi və makroiqtisadi mühitin yaradılması ilə və geniş önəmli infrastruktur layihələrini həyata keçirir. Özel sektor isə bu mühitin yaradılması nəticəsində göstərilən mühitdə irəliləməlidir;

4. Ölkənin sosial və iqtisadi inkişaf etdirilməsi üçün əsas istiqamətləri dəqiqləşdirib və sonra buna uyğun olaraq, bu prioritetləri qarşılaşdırmaq və əlaqələndirmək lazımdır;
5. Qeyri neft sektorlarının araşdırılması və ölkənin hansına daha çox potensialının yetəcəyini müəyyənləşdirmək, bu yolda iqtisadi inkişaf planları qurub məqsədə çatmaq üçün yeni addımlar atmaq vacibdir.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsini təmin etmək üçün, təkcə neft gəlirləri ilə kifayətlənmək düzgün deyil, Bunun üçün ele bir iqtisadi siyasət aparılmalıdır ki, neftdən əldə olunan gəlirlər qeyri neft sektoruna xərclənsin və onun inkişafını təmin etsin, yalnız belə olduqda neftdən əldə olunan gəlirlər daha yüksək iqtisadi səmərə verə bilər.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsi zamanı neftdən əldə olunan gəlirlər, əsasən, insan kapitalının inkişafına, iri infrastruktur layihələrinin tərtib olunması və icra edilməsinə, həmçinin, özəl sektorun daha da inkişaf etməsi üçün münbit mikro və makroiqtisadi mühit yaradılmalıdır. Daha ayrıntılı desək, neftdən əldə olunan gəlirlər sayəsində aşağıdakı sahələri inkişaf etdirmək daha çox səmərəli olar:

1. Təhsil sahəsinə ayrılan gəlirin artırılması:
 - Azərbaycanın gələcəkdə gəlir gətirə biləcək və həmçinin iqtisadi inkişafa təkan verəcək sahələr üzrə dünyanın qabaqcıl təhsil müəssisələrində yüksəkixtisaslı mütəxəssislər yetişdirmək;
 - Təhsil müəssisələrinin təmir edilməsi və texniki bazasının gücləndirilməsi üçün maddi vəsait ayırmaq;
 - Digər sənaye sahələrinin yüksək inkişaf etməsi üçün ixtisaslı kadr yetişdirən təhsil ocaqlarının yaradılması;
2. Neft – kimya sənayesinin inkişafına dəstək;
 - Kimya sənayesində, həmçinin kənd təsərrüfatının inkişafına da dəstək olmaq üçün yeni gübrələrin istehsalına başlanılması;

- Region daxilində Azərbaycanı neft məhsulları istehsal edən bir ölkəyə çevirmək;
- Neft - kimya sənayesinin texniki bazasını gücləndirmək;
- Neft maşınqayırması sənayesini texnoloji baxımdan təkmilləşdirmək;
- Neft – kimya sənayesi və maşınqayırma sənayesi üçün idarəetməni təkmilləşdirmək və ixtisaslı kadr yetişdirmək.

3. Nəqliyyat infrastrukturunun inkişafının sürətləndirilməsini təmin etmək;

- Azərbaycanın regional aləmdə mövqeyini gücləndirmək üçün neft – qaz ixracında yeni infrastruktur layihələrinin işlənib hazırlanması;
- Əmtəə və xidmətlərin ixracı və idxalı üçün, həmçinin informasiyanın ötürülməsində region daxilində Azərbaycanı mərkəz ölkəyə çevirəcək bir infrastrukturun qurulması;
- Biznes sahəsinin inkişafı üçün biznes xidmətləri sektorunun yaradılması.

4. Kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək;

- Kənd təsərrüfatına yeni texnologiyaların tətbiqi;
- Yeni gübrələrin istehsalı;
- Maddi texniki bazanın möhkəmləndirilməsi;
- İxtisaslı kadrların kənd təsərrüfatına cəlb edilməsi və yeniliklərin işlənib hazırlanması;
- Dünya təcrübəsinə əsaslanan aqrotəcrübənin kənd təsərrüfatına tətbiq edilməsi;
- Qida sənayesini və yüngül sənayedə yeniliklərin tətbiq edilməsi və sərmayə qoyulması.

5. Turzimin sektorunun təkmilləşdirilməsini dəstəkləmək;

- Aviasiya, dəmiryolu, avtomobil nəqliyyatı infrastrukturu, poçt, rabitə və energetika infrastrukturuna texnoloji yeniliklər tətbiq etməklə inkişaf etdirmək;
- Azərbaycanın turzim imkanlarının genişliyi barədə özəl şirkətlər, diplomatik nümayəndəliklər vasitəsilə xarici ölkələrdə təşviqinə dəstək olmaq;

6. Azərbaycanda yeni texnologiyaların istehsalına başlanılması və bunun üçün də ixtisaslı kadr yetişdirilməsi və lazım gəldikdə digər xarici qabaqcıl ölkələrin təhsil ocaqlarında yerli mütəxəssislər yetişdirilməsi üçün maddi dəstək göstərmək;

- Elektron sənayesinin təkmilləşdirilməsi üçün vəsait ayrılması;
- Biotexnologiya sektorunun inkişafının dəstəklənməsi;
- İKT istehsalı üçün lazım olan ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi, lazımı infrastrukturun yaradılması.

Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində tədiyyə balansının tənzimlənməsində də yeniliklər ortaya çıxacaqdır. Belə ki, bu tədbirlər həyata keçərsə, indiyə qədər tədiyyə balansında qeyri neft sektoru üzrə yaranan defisitın qarşısını almaq mümkün olacaqdır və artıq qeyri neft sektorunda yaranan kəsirin neftdən əldə olunan gəlirlər hesabına əvəzləşməsinə ehtiyac qalmayacaqdır.

Həmçinin, yeni sənaye sahələrinin yüksək inkişafı xarici investorların da diqqətini çəkəcək ki, bu da yeni yaradılmış sənaye sahələrinə kapital qoyuluşunu artıracaq və eyni zamanda bu da tədiyyə balansının maliyyə hesabında öz əksini tapacaqdır.

Bundan başqa neftdən gələn gəlirlər sayəsində yeni texnologiyaların kənd təsərrüfatı, yüngül və yeyinti sənayesi, kimya sənayesi, maşınqayırma sənayesi və digər yeni yaradılmış sahələrə və eyni zamanda xidmət sektoruna tətbiqi nəticəsində ölkədə məhsul istehsalı və ixracı artacaqdır ki, bu da öz təsirini xarici ticarət balansında göstərəcək.

3.2 Dövlətin qəbul etdiyi iqtisadi inkişaf proqramlarının tədiyyə balansının təkmilləşdirilməsində rolu

Birinci fəsildə də qeyd etdiyimiz kimi, tədiyyə balansı bir ölkənin digər xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirir və ölkəyə daxil olan ödənişlər və ölkədən çıxan pullar tədiyyə balansında əks olunur. Tədiyyə balansına əsasən ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsini, həmçinin il ərzində olan gəlirlərini, xərclərini görmək mümkündür. Bunun üçün də elə etmək lazımdır ki, tədiyyə balansı müsbət saldo ilə nəticələnsin. Tədiyyə balansının müsbət saldo ilə nəticələnməsi üçün iqtisadi inkişaf səviyyəsini yüksəltmək vacib amillərdən biridir. Bunun üçün də Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən bir neçə iqtisadi inkişaf proqramları işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramlardan biri də “ Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014 – 2018 – ci illərdə sosial – iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı” dır.

Bu proqramın əsas məqsədi neftdən başqa digər sektorların inkişafını təmin etmək, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına nail olmaq, Azərbaycanın regionlarının sürətlə inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. 2014 – 2018 – ci illərdə makroiqtisadi sabitliyin qorunması, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq, qeyri neft sektorunu daha da inkişaf etdirmək üçün görülən tədbirlər tədiyyə balansına da öz təsirini göstərmişdir.

Milli valyutanın məzənnəsini stabil saxlanması, aqrar sektorun inkişafını sürətləndirəcək yeni layihələrin inşası, qeyri neft sektorunun inkişafına dəstək göstərilməsi, istehsalçıların ixraca meyilli olması üçün onların stimullaşdırılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının, xüsusilə, taxıl istehsalının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq və həmçinin bu sahədə stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi, vergi və gömrük dərəcələrində güzəştlərin tətbiq olunması nəticəsində tədiyyə balansının qeyri neft sektoru üzrə yaranan defisitinin də qarşısı alınmışdır.

Bundan başqa tədiyyə balansının tənzimlənməsini daha da gücləndirmək üçün gömrük siyasəti də böyük rol oynayır. Bunun üçün Dövlətin 2014 – 2018 ci il proqramında gömrük idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi, son texnologiyaların gömrük

sisteminə tətbiqi, yüksək ixtisaslı kadrların işə cəlb olunması, maddi – texniki bazanın təkmilləşdirilməsi və eləcə də gömrük infrastrukturunun müasirləşdirilməsi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur.

Həmçinin, Dövlətin 2014 – 2018 – ci il proqramı nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran, iqtisadiyatın davamlı və uzunmüddətli inkişafı üçün xarici investiyaların cəlb olunmasında tədbirlər görülmüşdür ki, bunun da nəticəsində 2016 – cı ilin statistikasına nəzər salsaq görərik ki, ölkəmizin yerli sənaye sahələrinə cəlb olunan xarici investisiyaların ümumi dəyəri 7,3 milyard dollar təşkil etmişdir ki, bu məbləğin də 76,74 faizi neft – qaz sektorunun payına düşür. Qalan məbləğ isə, yəni 1706,21 milyon dollar məbləğində birbaşa investisiya isə qeyri neft sektoruna cəlb edilmişdir. 2015 – ci illə müqayisə etsək görərik ki, 2015 – ci ildə qeyri neft sektoruna qoyulan birbaşa xarici investisiya 860,4 milyon dollar olmuşdur ki, bu da o deməkdir ki, dövlətin həyata keçirdiyi proqramların köməyi ilə qeyri neft sektoruna qoyulmuş birbaşa xarici investisiyaların dəyəri artmış və tədiyyə balansının maliyyə hesabında öz əksini tapmışdır. 2014 – 2018 – ci illər üçün nəzərdə tutulmuş proqramda əsas istiqamətlərdən biri də qeyri - neft sektorunu inkişaf etdirmək olmuşdur ki, bunun üçün də aşağıdakı tədbirlər görülmüşdür:

- Azərbaycanın regionlarının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan sahələrdən biri olan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalını stimullaşdırmaq və xarici bazarlara çıxarmaq;
- Region sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarları ixraca daha da stimullaşdırmaq;
- Məhsulların ixrac edilməsi zamanı elektron ticarət xidmətlərindən geniş istifadə edilməsi;
- Yerli brendlərin yaradılmasına dəstək göstərilmək, ixrac imkanları yüksək olan məhsulların istehsalını daha da artırmaq, onlara yeni texnologiyalar tətbiq etmək və keyfiyyət göstəricilərini yüksəltmək;

- Yerli məhsulların xarici bazarlarda mövqeyini daha da möhkəmləndirmək və genişləndirmək üçün məhsul ixrac edən yerli müəssisələrin beynəlxalq sərgilərdə iştirakının dəstəklənməsi.

Dövlətin digər proqramlarından biri də “Strateji Yol Xəritəsi” proqramıdır. “Strateji Yol Xəritəsi” proqramı 2016 – cı il 16 mart tarixində Prezidentin fərmanına əsasən hazırlanmışdır və bu proqram 11 sektoru əhatə edir. Bu proqramın həyata keçirilməsində əsas məqsədlərdən biri də ölkənin istehsal və xidmət sektorlarını daha da inkişaf etdirərək tədiyyə balansının tənzimlənməsində rol oynamaqdır.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün ən əsas addımlardan biri də iqtisadiyyatın sektorlarını inkişaf etdirərək qeyri - neft sektorunu dəstəkləmək, inkişafını təmin etmək və qeyri - neft sektoru üzrə cari əməliyyatlar balansında yaranan defisiti aradan qaldırmaqdır. Proqramın əsas strateji hədəflərindən biri də emal sənayesini inkişaf etdirərək xarici bazarlara geniş çıxış imkanı əldə etmək, ixracı daha da artıraraq xarici ticarət dövriyyəsini yüksəltməkdir. Bunun üçün də bu proqramın əsas hədəfi odur ki, açıq ticarət sisteminin yaradılması və ticarətin inkişafının təmin edilməsi elə qurulsun ki, həmçinin bu daxili bazara da ziyan vurmasın və daxili bazarı xarici amillərin təsirindən qorumaq mümkün olsun. Yalnız belə olan halda, təbii ehtiyatlardan səmərəli bölüşdürməni təmin edib, dəyər bölüşdürülməsi ədalətli şəkildə həyata keçsin.

Həmçinin, tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün iqtisadi inkişafın dayanıqlılığını da artırmaq vacib ünsürlərdən hesab olunur. Bunun üçün də dövlətin büdcəsinin və milli valyuta məzənnəsinin neftdən asılılığını azaltmaq gərəkdir. Əsas gəlir sahəsi neft sektoru olduğu üçün neftin qiymətində baş verən dəyişiklik ölkədə iqtisadiyyatın bütün sektorlarını öz təsirini göstərir. Bu da ölkədə iqtisadiyyatın sabitliyinin pozulmasına gətirib çıxarır ki, bu da özünü tədiyyə balansında göstərir. Məsələn, 2004 -2014 cü illər ərzində illik artım tempində təqribən 11.5 faiz dəyişiklik müşahidə edilmişdir ki, bunun da

nəticəsində şirkətlərin planlaşdırma imkanları azaldı, bu da öz təsirini özəl sektora investisiyaların azalması ilə göstərdi.

“Strateji Yol Xəritəsi” proqramının əsas hədəflərindən biri də 2025 – ci ilədək şaxələndirilmiş gəlir strukturunu yaratmaqdır ki, bu da tədiyyə balansının tənzimlənməsində öz əhəmiyyətini göstərəcəkdir. Belə ki, dövlət borcunun minimum səviyyədə saxlanılması nəticəsində tədiyyə balansında defisitə qarşısını almaq mümkün olacaqdır. Bütün bunların fiskal qaydada aparılması nəzərdə tutulmuşdur ki, burada da balans uçotundan əlavə borclar da nəzərə alınmışdır. Həmçinin bu qayda ilə qeyri – neft sektorundan əldə edilən gəlirlər nəticəsində dövlət xərclərinin qismən də olsa qarşılanacaq.

Bundan əlavə nəzərdə tutulmuşdur ki, investorları cəlb etmək üçün şəffaflıq dərəcəsi maksimum dərəcədə təmin edilsin və milli valyuta üzən valyuta olaraq davam etsin. Bunun da nəticəsində investisiya axınlarını yerli sənaye sahələrinə cəlb etmək imkanı daha da genişlənəcək, ticarət axınlarının sabitliyi təmin olunacaqdır.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün fiskal və monetar idarəetməni yaratmaq çox mühüm amillərdən biridir. Bunun üçün də maliyyə sektorunda sabitlik və likvidlik tam təmin olunmalıdır ki, buna da 2025- ci ilədək nail olunması planlaşdırılır. Buna görə də qiymətli kağızlar və istiqrazlar likvid olmalıdır. Bu likvidlik banklararası bazarın inkişafı üçün çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Bundan başqa, dərin kapital bazarları sürətli milli kapital üçün geniş imkanlar açır ki, bu da öz növbəsində müvəqqəti olaraq kapital imkanı axtaran sərmayədarlar üçün əlverişli şərait yaradacaq. Bu planları həyata keçirməkdə əsas məqsəd isə yerli kreditorları kapital bazarına istiqamətləndirməkdir.

Daha sonra, planlaşdırılmışdır ki, Azərbaycan şirkətlərinə ticarətin keyfiyyət xüsusiyyətlərini daha da artırmaq və yaxşılaşdırmaq üçün beynəlxalq sertifikatlar təqdim edilsin. Bunu həyata keçirməkdə əsas məqsəd xaricə ixrac olunmuş malların rəqabətədavamlılığını daha da artırmaqdır. Nəticədə bu da

ixracın stimullaşmasına və həmçinin tədiyyə balansında xarici ticarət balansında müsbət saldonun yaranmasına gətirib çıxaracaqdır. Dövlətin bu tədbirləri və proqramları hazırlamaqda əsas məqsədi ölkənin iqtisadi inkişafını daha da artırmaqdır ki, bunun da əsası özünü tədiyyə balansında tapır. Hazırlanan dövlət proqramları nə dərəcədə reallaşsa bu Azərbaycanın sosial – iqtisadi inkişafına o qədər müsbət təsir göstərəcək və bu təsir də tədiyyə balansının tənzimlənməsini əks etdirəcəkdir. Burada əsas məqsəd dövr ərzində tədiyyə balansının müsbət saldo ilə nəticələnməsini təmin etmək, ixracı artırıb idxalı isə azaltmaqdan ibarətdir ki, bu da dövlətin həyata keçirdiyi və keçirəcəyi proqramlar vasitəsilə daha da təkmilləşəcək və gəlirlərin artmasına və xərclərin ilbəlil azalmasına yol açacaqdır. Nəticədə bu tədiyyə balansının müsbət saldo ilə nəticələnməsinə yol açacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1 – ci fəsildə də qeyd etdiyimiz kimi, tədiyyə balansı - ölkənin digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən statistik göstəricilər sistemidir, yəni ölkənin rezidentləri və qeyri - rezidentləri arasında iqtisadi əməliyyatların nəticələrini xarakterizə edən göstəricilərdən ibarətdir. Tədiyyə balansı da mühasibat yazılışlarında olduğu kimi ikili yazılış prinsipinə əsaslanır, yəni burada da əməliyyatların bir hissəsi debet, digər hissəsi isə kredit hissədə əks olunur. Əməliyyatlar “müsbət” işarə ilə debet hissədə, “mənfi” işarə ilə kredit hissədə göstərilir. Bu işarələr hər bir mübadilənin mədaxil və məxaric tərəflərini göstərir. Tədiyyə balansında ixrac və idxal arasındakı fərqə tədiyyə balansının saldosu deyilir. Əgər ixrac idxaldan çox olarsa, yəni ölkəyə daxil olan valyuta ödənişləri və ya gəlirlər ölkənin xərclərindən çox olarsa bu zaman tədiyyə balansının saldosu müsbət olacaqdır, əksinə idxal ixracdan çox olarsa isə saldo mənfi olacaqdır.

Tədiyyə balansının tədqiq olunmasında mövcud nəzəriyyələr əsasında 3 başlıca yanaşma vardır. Elastiklik yanaşmasının nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, ölkənin valyutasında devalivasiya etməklə tədiyyə balansının tarazlığını tənzimləmək mümkündür, lakin bu o ölkələr üçün keçərlidir ki, həmin ölkənin ixrac və idxalın tələb elastikliyi vahiddən böyük olsun.

Absorbsiya yanaşmasına isə nəticə olaraq o qənaətə gəlinir ki, tədiyyə balansı ya daxili gəliri artırmaq yolu ilə, yaxud da mənimsəməni azaltmaq yolu ilə təkmilləşdirilə bilər. Bunun üçün də bu yanaşma da devalivasiyanı dəstəkləyir.

Pul nəzəriyyəsinin əsas məğzi isə odur ki, tədiyyə balansının tənzimlənməsi yalnız pul vəsaitləri vasitəsilə tənzimlənə bilər və kəsiri yalnız pul vəsaitlərinin köməyi ilə aradan qaldırmaq mümkündür. Bu yanaşmada belə bir nəticəyə gəlinir ki, bu tənqidlərə baxmayaraq, pul nəzəriyyəsi realdır ki, həm daxili pul həm də xarici pulları nəzərə alır. Diqqət nisbi qiymət dəyişikliyinə edilmir, lakin kredit xəttinin yaradılması vasitəsilə daxili mənbələr və ya ödəniş balansında artıq və ya əksiklər vasitəsilə xarici mənbələrdən təmin ediləcək real pul balansları üçün tələbatın dərəcəsinə də verilir. Ödəmə balansının əksik və ya artıqlığı pul təchizatında

dəyişikliklər və onların mənfəət və ya zərərə təsiri və ya daha ümumi şəkildə malların istehsalı və istehlakı vasitəsilə aradan qaldırıla bilər.

2016 – cı ilin tədiyyə balansına nəzər salsaq, görürük ki, 2016 – cı ilin yanvar - dekabr ayları üzrə tədiyyə balansının ümumi saldosu kəsirlə yekunlaşıb, yəni tədiyyə balansının ümumi saldosu mənfi 1,4 milyard dollar təşkil edib. Bu o deməkdir ki, ölkədən çıxan valyuta ehtiyatlarının ümumi məbləği ölkəyə daxil olan valyuta ehtiyatlarının məbləğindən çox olub. 2016-cı ildə neft - qaz sektoru üzrə ümumi saldo müsbət, qeyri neft sektoru üzrə isə mənfi olmuşdur.

Milli valyutanın xarici valyutaya nəzərən dəyərdən düşməsinin ölkəmizin tədiyyə balansına müəyyən qədər təsirləri olmuşdur. Belə ki, qeyri – neft idxalında 7 faiz azalma müşahidə edilmişdir, lakin buna baxmayaraq, neft sektorunda idxal 1,7 dəfə artmışdır. Bu da onunla əlaqədar idi ki, bu dövrdə ölkədə irimiqyaslı neft layihələri icra olunmuşdur. Ümumilikdə isə cari əməliyyatlar balansında defisit 1,0 milyard dollar məbləğində azalmışdır.

Bu dövrdə Maliyyə bazarının infrastrukturunu inkişaf etdirmək məqsədilə 2011 – 2020 ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı adlı Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqramın tətbiq edilməsi, nəticəsində 2011 – 2014 cü illər ərzində qiymətli kağızlar bazarının infrastrukturunu təkmilləşdirilmiş, habelə normativ hüquqi baza möhkəmlənmiş və maddi – texniki baza müasirləşdirilmişdir. Buna baxmayaraq, şəffaflıq dərəcəsinin aşağı olması və idarəetmənin zəif olması bu sektorun inkişafını ləngidir. Ümumilikdə 2015 – ci il ərzində səhmlərin həcmi 656.9 milyon dollar, borc qiymətli kağızlar isə 3550.92 milyon dollar dəyərində qiymətləndirilmişdir.

Hal – hazırda iqtisadçıların əsas məqsədi tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün qeyri - neft sektorunun ixrac potensialından maksimumu dərəcədə istifadə etməkdir. Bu da o deməkdir ki, neft – qaz sektorundan əldə olunan gəlirlər sayəsində qeyri neft sektoruna investisiyalar qoymaq və digər sənaye və xidmət sahələrini inkişaf etdirmək vacib ünsürlərdəndir.

Neftdən gələn gəlirlərin sürətlə artması neft sektorunu Azərbaycanın başlıca

sənaye sahəsinə çevirmişdir. Hal – hazırda neftin satış qiymətinin yüksək olması, həmçinin neft hasilatı və satışından əldə olunan gəlirlərin artımı və artım nəticəsində əldə olunan uğurlar tədiyyə balansına öz təsirini göstərmişdir. Bu gəlirlər sayəsində də qeyri neft sektoru üzrə tədiyyə balansında yaranan kəsirin qarşısı alınır və nəticədə saldo müsbət olur. Məhz buna görə də günümüzün ən vacib və prioritet məsələlərindən biri də neftdən gələn gəlirləri necə varə xərcləməklə bağlı olan məsələlərdir ki, həm Azərbaycanın iqtisadiyyatının irəliləməsinə, həm də tədiyyə balansının qeyri neft sektorundan əldə olunan gəlirlər vasitəsilə tənzimlənməsində rol oynasın.

Fikrimcə, tədiyyə balansının tənzimlənməsini təmin etmək üçün ilk olaraq qeyri – neft sektorunun potensialından istifadə etmək və həmçinin neftdən əldə olunan gəlirlərin qeyri - neft sektoruna və ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı üçün səmərəli layihələrə xərclənməsini təmin etmək lazımdır. Bunun üçün də aşağıdakı addımların atılmasını təklif edirəm:

6. Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, inkişaf etmiş ölkələrin mütəxəssislərini cəlb etmək və onların biliklərindən yararlanaraq, Azərbaycanın qeyri - neft sektorunun inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlamaq lazımdır;
7. Azərbaycan Prezidenti yanında bu layihələrin həyata keçirilməsini təmin edəcək və ona nəzarət edəcək bir qurum yaradılmalıdır;
8. Neftdən əldə olunan gəlirlərin ölkənin qeyri neft sektoruna yönləndirilməsi üçün Dövlət və Özel sektorun payını müəyyənləşdirmək vacibdir. Dövlət sektoru əsasən, mikroiqtisadi və makroiqtisadi mühitin yaradılması ilə və geniş önəmli infrastruktur layihələrini həyata keçirir. Özel sektor isə bu mühitin yaradılması nəticəsində göstərilən mühitdə irəliləməlidir;
9. Ölkənin sosial və iqtisadi inkişaf etdirilməsi üçün əsas istiqamətləri dəqiqləşdirib və sonra buna uyğun olaraq, bu prioritetləri qarşılaşdırmaq və əlaqələndirmək lazımdır;

10. Qeyri neft sektorlarının araşdırılması və ölkənin hansına daha çox potensialının yetəcəyini müəyyənləşdirmək, bu yolda iqtisadi inkişaf planları qurub məqsədə çatmaq üçün yeni addımlar atmaq vacibdir.

Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində tədiyyə balansının tənzimlənməsində də yeniliklər ortaya çıxacaqdır. Belə ki, bu tədbirlər həyata keçərsə, indiyə qədər tədiyyə balansında qeyri neft sektoru üzrə yaranan defisitə qarşısını almaq mümkün olacaqdır və artıq qeyri neft sektorunda yaranan kəsin neftdən əldə olunan gəlirlər hesabına əvəzləşməsinə ehtiyac qalmayacaqdır.

Həmçinin, yeni sənaye sahələrinin yüksək inkişafı xarici investorların da diqqətini çəkəcək ki, bu da yeni yaradılmış sənaye sahələrinə kapital qoyuluşunu artıracaq və eyni zamanda bu da tədiyyə balansının maliyyə hesabında öz əksini tapacaqdır.

Fikrimcə, milli valyutanın məzənnəsini stabil saxlanması, aqrar sektorun inkişafını sürətləndirəcək yeni layihələrin inşası, qeyri neft sektorunun inkişafına dəstək göstərilməsi, istehsalçıların ixraca meyilli olması üçün onların stimullaşdırılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının, xüsusilə, taxıl istehsalının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq və həmçinin bu sahədə stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi, vergi və gömrük dərəcələrində güzəştlərin tətbiq olunması nəticəsində tədiyyə balansının qeyri neft sektoru üzrə yaranan defisitə də qarşısı alına bilər.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün fiskal və monetar idarəetməni yaratmaq çox mühüm amillərdən biridir. Bunun üçün də maliyyə sektorunda sabitlik və likvidlik tam təmin olunmalıdır

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi;
2. “Beynəlxalq valyuta kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul kredit sistemi” kitabı; Bakı-2012., V nəşr. Prof., i.e.d. Zahid Fərrux Məmmədov.
3. Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Dayanıqlı və Davamlı İnkişafın Təntənəsi. Bakı-2011. Arif Şəkərəliyev
4. “Ekonomist” jurnalının analitika şöbəsi, ARDNF, Maliyyə Nazirliyi;
5. Monetary approaches to the balance of payments and exchange rates no 148,1992;
6. <http://banco.az/az/news/tediye-balansi-nedir>;
7. <http://customs.gov.az/en/>;
8. http://iqtisadiislahat.org/news/strateji_yol_xeritesinin_yarimillik_monitorinq_ve_qiymetlendirme_hesabatları_acıqlanıb-384;
9. <https://mises.org/library/monetary-approach-balance-payments>;
10. http://senaye.gov.az/az/normative_programs/region_development;
11. <http://vergijurnali.az/upload/File/N5-2015.Huseynli%20F..pdf>;
12. <http://www.agro.gov.az/>;
13. <https://www.cbar.az/>;
14. <https://www.economicshelp.org/blog/2674/economics/factors-affecting-current-account-deficit/>;
15. <https://www.investopedia.com/terms/b/bop.asp>;
16. <http://www.microeconomicsnotes.com/balance-of-payments/top-3-approaches-of-balance-of-payments/1736>;
17. <https://president.az/articles/21993>;
18. <https://www.stat.gov.az/>;

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT QİTİSAD UNIVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

“Beynəlxalq iqtisadiyyat” kafedrasının magistrantı İsmayılova Ayşənin
“Tədiyyə balansı və onun tənzimlənməsi problemləri” mövzusu üzrə yerinə
yetirdiyi magistr dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Tədiyyə balansı ölkənin rezidentləri və qeyri rezidentləri arasında baş verən əməliyyatların nəticəsi kimi statistik göstəricilərdən ibarətdir. Bu da ölkənin müəyyən bir tarix ərzində xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini, idxal və ixrac əməliyyatlarını xarakterizə edir. Ölkənin dövrün sonunda inkişaf səviyyəsini, xarici ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrini və ixrac idxal əməliyyatlarının vəziyyətini məhz tədiyyə balansı vasitəsilə müəyyən etmək mümkündür. Ölkədə baş verən bütün əməliyyatlar tədiyyə balansının dəyişməsinə təsir göstərir. Ölkənin inkişaf etməsi üçün tədiyyə balansının müsbət saldo ilə nəticələnməsi şərtidir. Dövr ərzində ölkədə baş verən iqtisadi əməliyyatların nəticəsi tədiyyə balansında əks olunduğu üçün tədiyyə balansının strukturunun təkmilləşdirilməsi, digər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən istifadə etmək vacib ünsürlərdən biridir.

Tədiyyə balansının əsas struktur bölmələrindən biri cari əməliyyatlar balansıdır. Ölkənin iqtisadi əməliyyatları içərisində ən mühüm olan əməliyyatları məhz bu hesabda qeydə alınır. Ən mühüm iqtisadi əməliyyatlar dedikdə, yəni idxal və ixrac olunan məhsulların qeydiyyatı nəzərdə tutulur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi məhsul və xidmətlərin ixracı kredit əməliyyatlarına, idxalı isə debet əməliyyatlarına aiddir. İxrac və idxal əməliyyatları arasındakı fərqə isə cari əməliyyatlar balansı deyilir.

Tədiyyə balansını formalaşdıran digər əsas struktur bölmələrdən biri isə kapital hesabıdır. Kapital hesabı kapital transferlərində xarici əməliyyatları ölçür və əldə olunmuş, istehsal olunmayan, qeyri – maliyyə aktividir. Misal olaraq, ticarət markaları, brend adları göstərmək olar. Maliyyə hesabı rezidentlər və qeyri – rezidentlər arasında maliyyə aktivləri və öhdəlikləri əməliyyatlarını qeydə alır. Bu onu göstərir ki, iqtisadiyyatın xarici əməliyyatları necə maliyyələşdirilir. Maliyyə hesabında əməliyyatlar funksiyalarına görə təsnifatlaşdırılır.

Digər əsas üsürlərdən biri isə ehtiyat aktivləridir. Ehtiyat aktivlər xarici aktivlərdir, hansı ki, iqtisadiyyatın valyuta mübadiləsini tənzimləməkdən ötrü mübadilə bazarlarına müdaxilə üçün dövlət tərəfindən idarə olunur.

Tədiyyə balansının tədqiq olunmasında mövcud nəzəriyyələr əsasında 3 başlıca yanaşma vardır. Elastiklik yanaşmasının nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, ölkənin valyutasında devalivasiya etməklə tədiyyə balansının tarazlığını tənzimləmək mümkündür, lakin bu o ölkələr üçün keçərlidir ki, həmin ölkənin ixrac və idxalın tələb elastikliyi vahiddən böyük olsun.

Absorbsiya yanaşmasına isə nəticə olaraq o qənaətə gəlinir ki, tədiyyə balansına daxili gəliri artırmaq yolu ilə, yaxud da mənimşəməni azaltmaq yolu ilə təkmilləşdirilə bilər. Bunun üçün də bu yanaşma da devalivasiyanı dəstəkləyir.

Pul nəzəriyyəsinin əsas məğzi isə odur ki, tədiyyə balansının tənzimlənməsi yalnız pul vəsaitləri vasitəsilə tənzimləyə bilər və kəsiri yalnız pul vəsaitlərinin köməyi ilə aradan qaldırmaq mümkündür. Bu yanaşmada belə bir nəticəyə gəlinir ki, bu tənqidlərə baxmayaraq, pul nəzəriyyəsi realdır ki, həm daxili pul həm də xarici pulları nəzərə alır.

2016 – cı ilin tədiyyə balansına nəzər salsaq, görürük ki, 2016 – cı ilin yanvar - dekabr ayları üzrə tədiyyə balansının ümumi saldosu kəsirlə yekunlaşıb, yəni tədiyyə balansının ümumi saldosu mənfi 1,4 milyard dollar təşkil edib. Bu o deməkdir ki, ölkədən çıxan valyuta ehtiyatlarının ümumi məbləği ölkəyə daxil olan valyuta ehtiyatlarının məbləğindən çox olub. 2016-cı ildə neft - qaz sektoru üzrə ümumi saldo müsbət, qeyri neft sektoru üzrə isə mənfi olmuşdur.

Bu dövrdə Maliyyə bazarının infrastrukturunu inkişaf etdirmək məqsədilə 2011 – 2020 ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı adlı Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqramın tətbiq edilməsi, nəticəsində 2011 – 2014 cü illər ərzində qiymətli kağızlar bazarının infrastrukturunu təkmilləşdirilmiş, habelə normativ hüquqi baza möhkəmlənmiş və maddi – texniki baza müasirləşdirilmişdir.

Hal – hazırda iqtisadçıların əsas məqsədi tədiyyə balansının tənzimlənməsi üçün qeyri - neft sektorunun ixrac potensialından maksimumu dərəcədə istifadə etməkdir. Bu da o deməkdir ki, neft – qaz sektorundan əldə olunan gəlirlər sayəsində qeyri neft sektoruna investisiyalar qoymaq və digər sənaye və xidmət sahələrini inkişaf etdirmək vacib ünsürlərdəndir.

Məqsəd və vəzifələri: Tədiyyə balansının tənzimlənməsi zamanı yaranan problemlərin aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi üçün yeni addımların atılmasının vacib olduğunu əsaslandırmaqdır. Həmçinin ölkədə müəyyən bir dövr ərzində baş verən iqtisadi əməliyyatların nəticəsini ümumiləşdirmək və bu nəticəyə əsasən növbəti il üçün strateji iqtisadi qərarlar vermək üçün tədiyyə balansının vacibliyini önə çıxarmaqdır.

Tədqiqatın obyekti: Ölkənin tədiyyə balansı, onun tərkib hissələri olan cari əməliyyatlar balansı, kapital ehtiyatları balansı, ehtiyat aktivlər və balanslaşdırıcı maddələr.

Tədqiqat metodları: Tədiyyə balansına nəzəri yanaşmalar və konsepsiyaların araşdırılması, beynəlxalq təcrübədən istifadədir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Dövlətin qəbul etdiyi proqramların tədiyyə balansının tənzimlənməsində rolu dəqiqləşdirilmişdir.
2. Tədiyyə balansının tənzimlənməsi problemərinin həll edilməsinin müasir üsulları araşdırılmışdır.

İşin praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Tədiyyə balansının strukturunun təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələr verilmişdir.

SUMMARY

The balance of payments is a comprehensive record of economic transactions of the residents of a country with the rest of the world during a given period of time i.e., it is defined as the systematic records of all economic transactions between the residents of foreign countries and the residents of the reporting countries during a given period of time.

Balance of payments is divided into two following ways:

- (i) Vertically into credit and debit (according to the principals of double entry systems of book-keeping)
- (ii) Horizontally into two major categories (according to the nature of transactions).

It is interesting to note that the current account consists of all transactions which relate to the current national income and current expenditure of the home country. It includes imports and exports of goods and services, expenses on travel, transportation, insurance, investment incomes and unilateral transfers.

Similarly, capital account relates to capital transactions i.e., transactions in financial assets which directly affect wealth and debt and as such, it includes only future income and not the current one. It includes borrowings and lending of capital including repayments of capital, purchase and sale of securities and other assets to and from foreigners, individuals as well as governments.

It is called overall balance of payments when both current and capital account are taken into consideration.

Balance of payments is like the Balance Sheet of a company i.e., the left side of the accounts shows receipts of the country during a particular period and right hand side shows the payments made by the country on various items to other countries for the same period. The balance of payments must always balance.

In short, the left hand side must be equal to right hand side (at least in principle) although, in reality, the two sides may not be exactly equal and as such, balance of payments may be adverse one or in deficit or it may be favorable or surplus in the opposite case.

We know that an economic transaction relates to a receipt as well as a payment of money in exchange for the economic goods and services or the assets. As such, in

each case, an international economic transaction exists and it becomes necessary to make appropriate entry in the balance of payments.

The relationship between the balance of trade and the balance of payment is quite simple, i.e., when exports of goods and services rise more than or fall less than, imports of goods and services, it is said to 'improve' and in the opposite case, it is said to 'deteriorates'.

Similarly, when the balance of payments deficit gets smaller or the balance of payments surplus gets trigger the balance of payments is said to 'improve' and in the opposite case, there is 'deteriorates'.

It is to be noted in this connection that a balance of trade improvement must be accompanied by the balance of payments improvement unless and until there is a corresponding change in the long-term lending. For example, if our exports rise to Rs. 540 crores in this year in comparison with the last year without changing our imports, our balance of trade, naturally, will improve by Rs. 60 crores.

However, if long-term lending remain constant, the balance of payment will also improve by the like amount which reduces our deficit and comes to Rs. 20 crores. On the contrary, if our long-term lending reduces from Rs. 120 crores to Rs. 40 crores, the balance of payments deficit deteriorates correspondingly.

It is interesting to note that there may be a balance of trade deficit, but still then there is a balance of payments surplus or vice-versa. Thus, if we find any trade deficit, it does not mean that the country is losing its reserves (foreign exchange etc.), the difference so happened due to long-term capital movements.

In short, the balance of payments account has two parts viz. the current account and the capital account.

It has already been stated about that the balance of payments must always balance. It will be balanced only when the total of credit items will exactly be equal to the total of debit items which really happens. As such, there must be either a deficit or a surplus in the current account. The deficit or surplus so created is met by transferring to capital account.

РЕЗЮМЕ

Платежный баланс является важным показателем и инструментом, позволяющим предвидеть степень возможного участия страны в мировой торговле, международных экономических связях, установить ее платёжеспособность.

Платёжный баланс — это статистический отчёт, где в систематизированном виде приводятся суммарные данные о внешнеэкономических операциях данной страны с другими странами мира за определённый период времени. Особенностью данного понятия является то, что первоначальное и современное определения данного термина имеют принципиальные отличия, что нередко вводит в заблуждение. Термин «платёжный баланс» впервые использовал Джеймс Денем-Стюарт в своей работе «Исследования о принципах политической экономии» (1767 г.) (*Inquiry into the Principles of Political Economy*). Стюарт определяет платёжный баланс как самостоятельное понятие, которое состоит из:

- расходов граждан за рубежом;
- платежей по долгам, основной суммы долга и процентов иностранцам;
- предоставления денежных займов другим странам.

Таким образом, первоначально платёжный баланс отражал только совершённые платежи, а не все внешнеэкономические операции с материальными, финансовыми и интеллектуальными активами.

При составлении платёжного баланса используется принятый в бухгалтерском учёте принцип двойной записи. Каждая операция отражается по дебету и кредиту счёта, а итоговая сумма дебета должна равняться итоговой сумме кредита. Кредитовые суммы формируются в результате экспорта товаров и услуг и притока капитала, что приводит к поступлению иностранной валюты на счёт, они отражаются со знаком «плюс». Дебетовые суммы формируются в результате импорта товаров и услуг и оттока капитала, приводящих к расходу иностранной валюты. Они отражаются со знаком минус. В платёжном балансе экономические операции отражаются по рыночным ценам, то есть по ценам, по которым фактически происходил обмен экономическими ценностями. С бухгалтерской точки зрения платёжный баланс всегда находится в равновесии. Но по его основным разделам либо имеет место активное сальдо, если поступления превышают платежи, либо пассивное - если платежи превышают поступления.

Существуют различные методики составления платёжных балансов. В настоящее время наибольшей известностью пользуется классификация статей платёжного баланса, предложенная Международным валютным фондом.

В основе данной методики лежит отражение объективной реальности — необходимости выделения двух больших разделов платёжного баланса. Связано это прежде всего с тем, что каждая сделка имеет две стороны — торговую и финансовую, которые с точки зрения учёта стоимости являются, по сути дела, зеркальным отражением друг друга.

Экспорт товаров и услуг означает рост требований к нерезидентам (что фиксируется в платёжном балансе со знаком «+») и, следовательно, уменьшение финансовых обязательств перед нерезидентами (что фиксируется со знаком «—»). В принципе суммирование двух учётных записей должно давать ноль. В результате экспорта товаров и услуг в стране накапливаются валютные резервы, из которых осуществляется, в частности, оплата импорта.

При отсутствии достаточных валютных резервов для оплаты импорта страна может прибегнуть к иностранным займам, которые не опосредованы экспортом товаров и услуг (но которые в дальнейшем необходимо покрывать за счёт увеличения национального экспорта). В этом случае торговая сторона сделки (ввоз товаров или услуг) означает появление задолженности перед иностранцами, требующей погашения (что фиксируется со знаком «—»), а привлечение кредитов нерезидентов означает рост обязательств перед иностранцами (что фиксируется со знаком «+»).

Именно поэтому платёжный баланс подразделяется на два больших раздела: счёт текущих операций и счёт операций с капиталом и финансовыми инструментами. МВФ публикует платёжные балансы по двум схемам: агрегированный и более подробный баланс.